

Fenomen Mračnog Turizma - Tragedija kao Turistički Potencijal

Kaić, Dajana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:824079>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma
„Dr. Mijo Mirković“

DAJANA KAIĆ

**FENOMEN MRAČNOG TURIZMA – TRAGEDIJA KAO TURISTIČKI
POTENCIJAL**

Diplomski rad

Pula, 2020. godine.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet ekonomije i turizma
„Dr. Mijo Mirković“

DAJANA KAIĆ

**FENOMEN MRAČNOG TURIZMA – TRAGEDIJA KAO TURISTIČKI
POTENCIJAL**

Diplomski rad

JMBAG: 2411038789, redovan student

Studijski smjer: Turizam i razvoj

Predmet: Turizam događaja

Znanstveno područje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Sociologija

Znanstvena grana: Sociologija turizma

Mentor: izv. prof. dr. sc. Mauro Dujmović

Pula, lipanj, 2020. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Dajana Kaić, kandidat za magistra poslovne ekonomije ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, lipanj, 2020. godine

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Dajana Kaić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom „Fenomen mračnog turizma – tragedija kao turistički potencijal“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, lipanj 2020.

Potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1. Predmet i cilj rada.....	1
1.2. Izvori podataka i metode prikupljanja.....	1
1.3. Struktura rada.....	1
2. Poimanje i obilježja mračnog turizma.....	3
2.1. Definiranje i nastanak mračnog turizma.....	4
2.2. Turistička motivacija u mračnom turizmu.....	8
2.3. Tipologija mračnog turizma s aspekta ponude.....	11
2.4. Fenomen mračnog turizma u sociološkom i kulturološkom kontekstu.....	17
2.5. „Mračne“ turističke atrakcije u svijetu.....	21
3. Černobil – Destinacija mračnog turizma.....	27
3.1. Povijesni događaji vezani uz černobilsku nuklearnu katastrofu.....	27
3.2. Nastanak i postojeće stanje turizma.....	32
3.3. Motivi odabira i posjećenost današnjem Černobilu.....	34
3.4. Izleti i specijalizirane ture u černobilskoj zoni isključenja i nuklearnoj elektrani.....	38
4. Potencijali i mogućnosti mračnog turizma u Republici Hrvatskoj.....	42
5. Mogućnosti daljnjeg razvoja mračnog turizma virtualnim putem.....	47
6. Zaključak.....	50
Popis literature	
Popis tablica	
Popis shema	
Popis slika	
Popis skica	
Sažetak	
Summary	

1. Uvod

1.1. Predmet i cilj rada

Ovaj diplomski rad pobliže analizira fenomen mračnog turizma koji iako ima dugu povijest tek se nedavno i akademski proučava. Nakon definiranja mračnog turizma odnosno tragedije kao turističkog potencijala isti se promatra s aspekta ponude, ali i potražnje s posebnim osvrtom na njegov sociološki i kulturološki koncept. Nastavno posvećuje se pažnja mračnim atrakcijama te se posebno proučava jedna od mračnih lokacija i to Černobilska zona isključenja koja slovi kao jedna od najintragantnijih lokacija tehnoloških nesreća. Analiziraju se potencijali i mogućnosti mračnog turizma u Hrvatskoj, zatim finalno slijedi kratki osvrt na povezanost mračnog turizma i virtualne stvarnosti kao novo područje kreirano tehnološkim razvojem. Cilj je istraživanja utvrditi obilježja i dosege razvoja specifičnog oblika turizma pod nazivom mračni turizam, s posebnim osvrtom na Černobil kao poprištem nuklearne katastrofe, koji je danas primjer uspješne „mračne“ destinacije u svijetu.

1.2. Izvori podataka i metode prikupljanja

Za izradu ovog rada korišteni su sekundarni izvori podataka koji su prikupljeni iz dostupne literature, akademskih članaka, znanstvenih i ocjenskih radova te internetskih izvora. Pri obradi teme korištene su različite metode i to: induktivno-deduktivna metoda, metoda analize i sinteze, komparativna metoda, metoda klasifikacije, deskriptivna metoda te metoda kompilacije.

1.3. Struktura rada

Sam rad je podijeljen na četiri glavna dijela od kojeg prvi teoretski obrađuje mračni turizam, drugi se fokusira na Černobilsku zonu isključenja, treći proučava potencijale i mogućnosti mračnog turizma u Hrvatskoj, dok četvrti daje osvrt na daljnji razvoj mračnog turizma kroz virtualnu stvarnost. Rad ima šest glavnih poglavlja uključujući uvod i zaključak. U prvom poglavlju je uvod u temu rada kroz predmet i cilj, izvore

korištenih podataka, metode prikupljanja samih podataka te razlaganje strukture rada. Drugo poglavlje bavi se poimanjem i obilježjima mračnog turizma kroz pet potpoglavlja. U prvom potpoglavlju mračni turizam se definira te se proučava njegov nastanak, drugo potpoglavlje bavi se turističkom motivacijom, treće pak tipologijom s aspekta ponude, četvrto daje osvrt na sociološki i kulturološki kontekst dok peto proučava mračne atrakcije. Treće poglavlje posvećeno je analizi destinacije mračnog turizma Černobil. Kroz četiri potpoglavlja proučavamo povijesne događaje, nastanak i stanje turizma, motive odabira i posjećenost te izlete i specijalizirane ture u Černobilu. U četvrtom poglavlju analizira se potencijal te mogućnosti razvoja mračnog turizma u Hrvatskoj. Peto poglavlje o mračnom turizmu bavi se novim mogućnostima virtualnog iskustva popraćenog tehnološkim razvojem. Posljednje, šesto poglavlje donosi zaključak na obrađenu temu, a slijedi ga popis literature, popis tablica, popis shema, popis slika, popis skica te sažetak.

2. Poimanje i obilježja mračnog turizma

Od kada postoji mogućnost putovanja ljudi su, namjerno ili spontano, privučeni lokacijama, atrakcijama ili događajima koji su na neki način povezani sa smrću, patnjom, nasiljem ili katastrofama.¹ Mračni turizam ima dugu povijest koja seže u srednji vijek te je dobio na važnosti posebice u vrijeme romantizma krajem 18. i početkom 19. stoljeća.² Unatoč dugoj povijesti i pojavi dokaza o putovanju na lokacije ili atrakcije povezane sa smrću tek nedavno se pojavio akademski interes za takozvani mračni turizam, neminovno je da se sa općim porastom turizma u svijetu i mračni turizam proširio i diverzificirao. Ova vrsta turizma oduvijek je postojala u određenom obliku, no ono što nije postojalo jest sami pojam, marketinška promocija takvog turizma, akademski interes te prihvaćanje termina u uobičajenoj upotrebi. Konotacija mračnog turizma pomalo je u sukobu s idejom odmora, opuštanja i užitka koja predstavlja pojam turizma, pa tako za mnoge ovaj pojam podrazumijeva misterij, uzbuđenje i nešto zabranjeno.³ U kontekstu ponude uočava se ubrzani rast subjekata spremnih na promociju i ostvarivanje profita od takozvanih mračnih atrakcija dok se s druge strane povećava broj turista spremnih i voljnih posjetiti lokacije nekih mračnih zbivanja. Mračni turizam ili tanatoturizam je produkt okolnosti i ekonomskih, socijalnih, političkih te tehnoloških faktora koji utječu na odabir i interpretaciju lokacija i događaja koji kasnije postaju turistički proizvodi.⁴ Mračni turizam može biti i instrument za ubrzanje procesa oporavka ili reinterpretacije od strane političara, a nije zanemarivo ni da je veća vjerojatnost za ponavljanje katastrofe ukoliko zajednica nije naučila lekciju.⁵ Nejasno je da li se mračni turizam generira iz turističke potražnje ili pak ponude mračnih atrakcija.⁶

¹ R. Sharpley i P. R. Stone, *The darker side of travel: The theory and practice of dark tourism*, Bristol, Channel view publications, 2009., str. 4

² B. Rabotić, *Selektivni oblici turizma*, Beograd, Visoka turistička škola strukovnih studija, 2013., str. 227

³ G. Hooper i J.J. Lennon, *Dark tourism: Practice and interpretation*, Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, 2016., str. 3

⁴ V. Mionel, *Dark tourism and thanatourism: Distinct tourism typologies or simple analytical tools?*, Tourism: An international interdisciplinary journal, Vol. 67, No. 4, 2019., str. 423-437, https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=335270 (10. lipanj 2020.), str. 425

⁵ Korstanje M. E. i B. Handayani, „Gazing at death, dark tourism as an emergent horizon of research“, New York, Nova science publishers inc., 2017.,

https://www.researchgate.net/publication/314107450_Gazing_at_Death_dark_tourism_as_an_emergent_horizon_of_Research_Korstanje_M_Handayani_B_New_York_Nova_Science_Publishers (20.

srpanj 2020.), str. 3

⁶ R. Sharpley i P. R. Stone, op. cit., str. 5-6

2.1. Definiranje i nastanak mračnog turizma

Mračni turizam nije nova pojava jer je fascinacija smrću i stradanjem drugih oduvijek prisutna kod ljudi a najbolji primjer su gladijatorske borbe te koloseum koji je najstarija atrakcija mračnog turizma. Javna spaljivanja vještica u vrijeme španjolske inkvizicije okupljala su mnogobrojnu publiku koja je dolazila gledati kako ljudi gore u agoniji. Osnivač prve agencije na svijetu Thomas Cook uključio je u svoje paket aranžmane i mračne atrakcije Waterloo u Belgiji te borišta iz američkog građanskog rata u Virginiji.⁷ Mračni turizam je putovanje na mjesta kao što su bojišta, poprišta najtežih zločina ili genocida. Radi se o malenom segmentu u turizmu koji je motiviran različitim pobudama kao što su tuga za bližnjima, sjećanje, obrazovanje, znatiželja te zabava. Mračni turist je pak osoba koja obilazi mjesta pogođena najgorim katastrofama i odaje počast žrtvama.⁸

Mračni turizam prvi su definirali autori M. Foley i J.J. Lennon, oni su kreirali sintagmu mračnog turizma kao stručni izraz za pojavu koja obuhvaća prezentaciju i potrošnju, od strane posjetitelja, realne i modificirane smrti i lokacija koje su bile poprište raznih katastrofa. Primjerice to bi bila nekadašnja bojna polja i stratišta gdje je poginulo mnogo ljudi ili su izvršena masovna streljanja i genocid, groblja i grobnice, mjesta gdje su umrle slavne ličnosti ili mjesta koja su poznata po nekoj katastrofi, bivši zloglasni zatvori i tamnice sa ćelijama i spravama za mučenje, memorijalni spomenici rata te muzeji posvećeni ovoj tematici.⁹ Prema autorima R. Sharpley i P.R. Stone alternativna terminologija koja se koristi za turističku aktivnost povezanu sa smrću, nesrećom, ratom, genocidom ili slično jest:

- tanatoturizam,
- morbidni turizam,
- turizam crnih točki,
- turizam žalosti,
- macabre turizam,
- strašni turizam.

⁷ B. Rabotić, op. cit., str. 234

⁸ M. Bažulić, *Mračni turizam na primjeru Auschwitz*, završni rad, Karlovac, rujan 2015., <https://repozitorij.vuka.hr/islandora/object/vuka%3A154/datastream/PDF/view> (10. lipanj 2020.), str. 6

⁹ B. Rabotić, op. cit., str. 223

Zajednički faktor za sve ove termine i forme turizma je asocijacija između turističke lokacije, atrakcije ili iskustva i smrti, katastrofe ili patnje. Posljedično definicije mračnog turizma fokusiraju se na odnos između turizma i smrti.¹⁰

Mračni turizam se u teoriji definira kroz tri različita pristupa i to:

- na bazi ponude
- na bazi potražnje
- integralni pristup iz perspektive ponude i potražnje¹¹

Prvi pristup odnosno pristup na bazi ponude je ponajviše zastupljen. Mračni turizam se očituje u mjestima koja asociraju na nesreću i smrt, ali se nedovoljno uzima u obzir i raznolikost motiva turista i njihovog doživljaja. Autori se pretežito bave tipologijom atrakcija koje mogu nuditi različiti nivo mračnog te ih je stoga moguće rasporediti duž spektra ovisno o njihovim karakteristikama i percepciji potrošača odnosno neke su mračnije ili svjetlije u odnosu na druge.¹² Primjer svjetlijih atrakcija su zabavni parkovi poput takozvanog Drakulinog turizma u Rumunjskoj ili pak Londonske ture tragovima zloglasnog Jacka Trbosjeka, dok mračnije atrakcije imaju izrazit politički i ideološki značaj te nude posjetiocu ozbiljno edukativno iskustvo poput nekadašnjih koncentracijskih logora.¹³

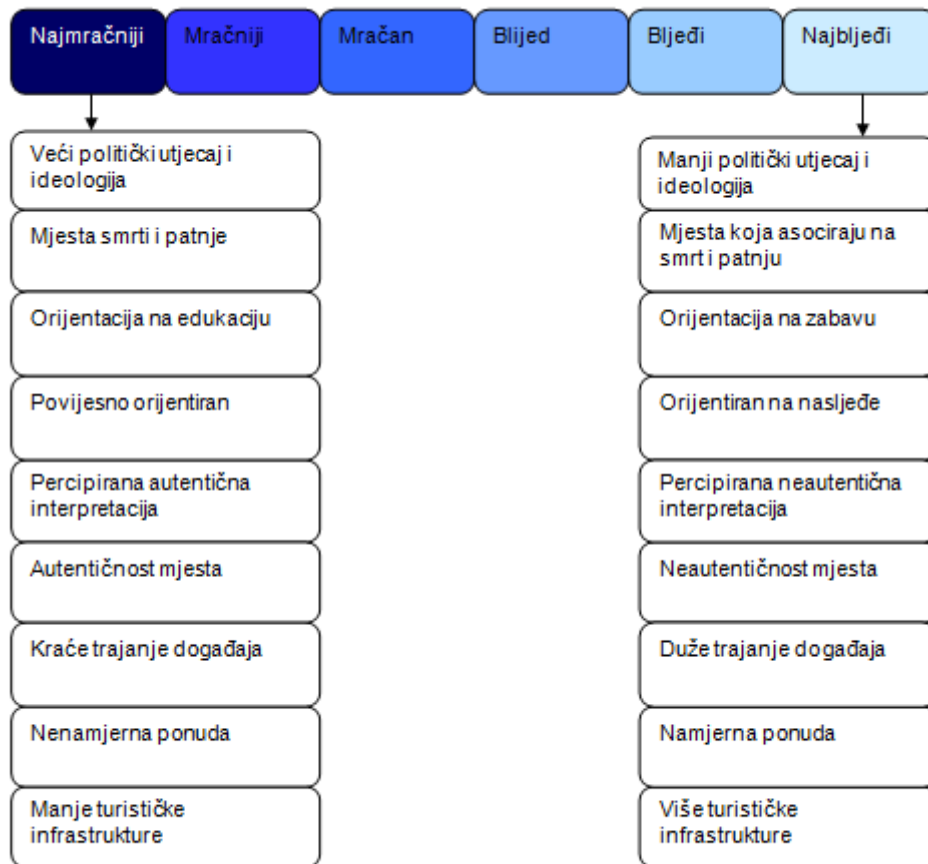
¹⁰ R. Sharpley i P. R. Stone, op. cit., str. 10

¹¹ B. Rabotić, op. cit., str. 225

¹² Ibidem, str. 225

¹³ M. Bažulić, op. cit., str. 4

Shema 1: Spektar mračnog turizma

Izvor: P.R. Stone, „Death, dying and dark tourism in contemporary society: A theoretical and empirical analysis“, znanstveni rad, Lancashire, listopad 2010., <http://clock.uclan.ac.uk/1870/> (10. lipanj 2020.), str. 88 (preveo autor)

Grafički prikaz spektra mračnog turizma prikazan je shemom 1. Iz spomenutog je vidljivo da najmračnije atrakcije imaju veći politički utjecaj i ideologiju, radi se o mjestima smrti i patnje, orijentacija je na edukaciji i povijesti, percipira se autentična interpretacija, mjesto je autentično, događaj kraće traje, ponuda je nenamjerna i ima manje turističke infrastrukture. S druge strane najbljeđe atrakcije imaju manji politički utjecaj i ideologiju, radi se o mjestima koja asociraju na smrt i patnju, orijentacija je na zabavi i nasljeđu, percipira se neautentična interpretacija, mjesto je neautentično, događaj duže traje, ponuda je namjerna i ima više turističke infrastrukture.

Drugi pristup bazira se na analizi potražnje odnosno motivaciji turista. Radi se o putovanju koje je u cjelini ili djelomično motivirano željom za stvarnim ili simboličnim

susretom sa smrću, a posebice iako ne isključivo, nasilnom smrću, spomenuto u različitom stupnju može biti aktivirano specifičnim osobnim obilježjima onih čija je smrt žarišni objekt.¹⁴ Ovaj koncept se više zasniva na motivima posjetitelja nego na specifičnim karakteristikama atrakcija stoga manjkavost ovog koncepta proizlazi od pretpostavke da prisustvo turista na konkretnom mjestu istovremeno reflektira i njihove motive. To bi primjerice značilo da svi koji posjete nekadašnji koncentracijski logor pripadaju kategoriji mračnih turista čime se previđa činjenica da neki turisti dolaze i iz razloga koji nisu primarno interes za smrt.¹⁵

Treći integralni odnosno holistički pristup pokušava objasniti vezu između atributa atrakcije odnosno ponude i doživljaja odnosno potražnje. U ovom pristupu ponuda varira od slučajne, mjesto koje je sticanjem okolnosti postalo atrakcija, do namjerno kreirane, čiji je cilj eksploatacija interesa za temu smrti.¹⁶ Veza između atrakcija i turističkih doživljaja u obliku kontinuirane svrhe prikazuje se s četiri nijanse mračnog turizma i to:

- crni turizam – čisti oblik morbidnog turizma, na fascinaciju pojedinca smrću i katastrofama reagira ponuda koja je ciljno kreirana kako bi zadovoljila takvu potrebu i na njoj zaradila.
- blijedi turizam – podrazumijeva turiste s minimalnim zanimanjem za tematiku smrti, oni koji posjećuju slučajna mjesta mračnog turizma koja nisu ciljno kreirana kao profitne atrakcije poput primjerice grobova slavnih.
- siva turistička potražnja – čine je turisti koje fascinira tema smrti, a posjećuju slučajna mjesta mračnog turizma.
- siva turistička ponuda – čine je atrakcije koje su nastale s ciljem eksploatiranja teme smrti poput pojedinih muzeja i spomenika, ali privlače turiste s malim zanimanjem za to.¹⁷

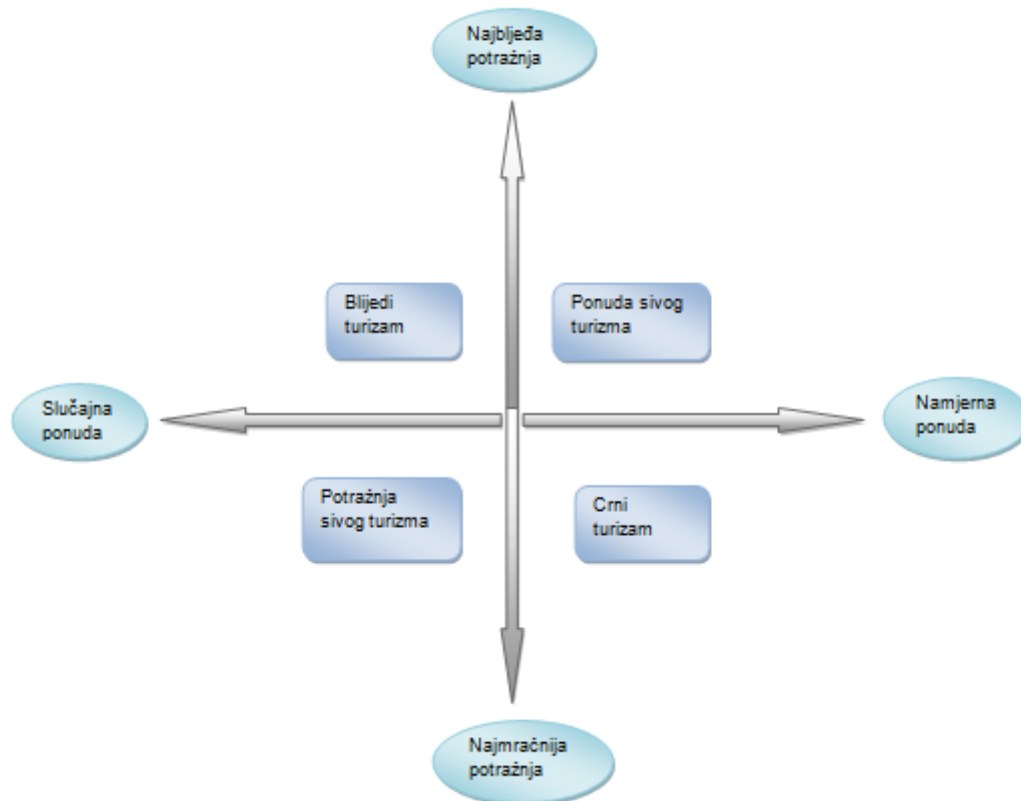
¹⁴ B. Rabotić, op. cit., str. 225

¹⁵ M. Bažulić, op. cit., str. 4

¹⁶ B. Rabotić, op. cit., str. 225

¹⁷ M. Bažulić, op. cit., str. 4

Shema 2: Nijanse mračnog turizma

Izvor: P.R. Stone, „Death, dying and dark tourism in contemporary society: A theoretical and empirical analysis“, znanstveni rad, Lancashire, listopad 2010., <http://clock.uclan.ac.uk/1870/> (10. lipanj 2020.), str. 80 (preveo autor)

U shemi 2. je prikazan odnos ponude i potražnje te nijanse mračnog turizma kroz matrični pristup.

2.2. Turistička motivacija u mračnom turizmu

Značajan dio turista, čak i masovnih, motiv za putovanje ne nalazi uvijek isključivo u uživanju i relaksaciji već i u otkrivanju i upoznavanju novog i nepoznatog bez obzira da li se radi o sadašnjosti ili prošlosti. Ljudi putuju da bi se odmorili i zabavili, ali istodobno i da bi nešto saznali, naučili, provjerili ili dokazali.¹⁸ Prema autoru P.

¹⁸ B. Rabotić, op. cit., str. 223

Tarlow nailazimo na četiri osnovne emocije koje su usko povezane s mračnim turizmom, a to su:

- nesigurnost,
- zahvalnost,
- poniznost,
- superiornost.¹⁹

Za pretpostaviti je da svi koji posjećuju mračne atrakcije ne očekuju i mračni doživljaj. Nekima mogu biti nepoznate specifične karakteristike atrakcije ili na takvim mjestima ostvaruju drugu vrstu doživljaja. Prema autorima Smith i Croy percepcija turista o nekom mjestu kao mračnoj atrakciji, a ne njezini atributi, određuju hoće li on biti motiviran za posjet iz mračnog razloga.²⁰ Posjet određenoj mračnoj atrakciji može izazvati više osjećaja i doživjeti se na različite načine stoga je bitno razumijeti potrebe mračnih turista pogotovo jer su neke od posjeta vrlo osjetljive naravi. Neki od mogućih motiva mračnih turista su:

- osobni razlozi,
- buđenje uspomena na obitelj, prijatelje ili osobno iskustvo,
- edukacija o povijesnoj pozadini nekog događaja,
- iskazivanje nacionalnog ili kulturnog identiteta i nostalgija,
- morbidna znatiželja ili
- zabava.²¹

Mračni turisti imaju različite motive kojih često nisu svjesni ili ih ne žele javno priznati. Prema istraživanjima izvjestan broj turista posjećuje mračne atrakcije jer se radi o socijalno prihvatljivom iskazivanju zanimanja za smrt i nesreće dok drugi pak da bi što više naučili o povijesnoj pozadini značajnog događaja. Ima i onih koji posjetom evociraju uspomene na obitelj, prijatelje ili vlastito iskustvo poput vojnih veterana međutim zanimljivo je da većina ističe kako ih dovodi želja da se provedu ili nešto nauče.²²

¹⁹ M. Bažulić, op. cit., str. 6

²⁰ B. Rabotić, op. cit., str. 228

²¹ M. Bažulić, op. cit., str. 7

²² B. Rabotić, op. cit., str. 228-229

Prema autoru W. Dann predloženo je osam motivacijskih faktora za mračni turizam, a to su:

- strah od fantoma,
- potraga za novostima,
- nostalgija,
- proslava kriminala,
- požuda za krvlju,
- kockanje sa smrću,
- obuhvatna putovanja,
- odmor u paklu.²³

Jedan od glavnih razloga za sudjelovanje u mračnom turizmu smatra se doživljaj igranja sa smrću odnosno iskustvo odmora u paklu koji izaziva turiste ili povećava njihov osjećaj smrtnosti.²⁴ Prema autoru Seatonu tipologija tanatoturizma uključuje pet kategorija:

- putovanja s ciljem promatranja smrti – ljudi su u prošlosti putovali da bi prisustvovali mračnoj manifestaciji smrti poput gladijatorskih borbi, egzekucije, vješanja i slično. Takvo ponašanje je u međuvremenu postalo socijalno neprihvatljivo u većem dijelu svijeta iako se u nekim dijelovima poput Kine te pojedinih islamskih zemalja još uvijek smatra načinom prevencije kriminala. Današnji izraz predstavlja zanimanje s kojim pojedinci gledaju nerijetko tragične scene kada se zateknu na mjestu teške prometne nesreće.
- putovanja na mjesta gdje se nekada dogodila smrt – ovdje spadaju putovanja s ciljem da se vide lokaliteti individualnog ili masovnog umiranja u prošlosti, primjerice bivši nacistički logori poput Auschwitz-Birkenau, polja smrti u Kambodži te slično.
- putovanja na lokacije internacije i memorijalna mjesta – posjete mjestima sahrana i memorijalima u spomen mrtvih poput groblja, grobnica, katakombi, spomenika rata i slično mogu se smatrati paradigmom mračnog turizma.
- putovanja radi promatranja povijesnih rekonstrukcija bitaka – neki turisti putuju da bi prisustvovali živim rekonstrukcijama značajnih bitaka iz prošlosti što je

²³ M. Bažulić, op. cit., str. 8

²⁴ R. Sharpley i P. R. Stone, op. cit., str. 10

posebice popularno u Sjedinjenim Američkim Državama gdje takve izvedbe najčešće imaju temu građanskog rata.

- putovanje na sintetička mjesta gdje su sakupljeni i izloženi dokazi o smrti – postoje turisti koji odlaze da vide materijalne dokaze ili simboličnu reprezentaciju smrti na lokacijama gdje se ona i nije dogodila poput specijaliziranih muzeja primjerice Muzej terora u Budimpešti, memorijalni muzej Holokausta u Washingtonu, galerija voštanih figura i slično.²⁵

Tablica 1: Kontinuum mračnog turizma

Slab element tanatoturizma →	Jak element tanatoturizma →
<ul style="list-style-type: none"> • Zanimanje za smrt odnosi se na konkretnu osobu, a egzistira uz druge motive. 	<ul style="list-style-type: none"> • Općenito zanimanje za temu smrti, a egzistira kao poseban motiv
<ul style="list-style-type: none"> • Mrtvi su poznati posjetiocu koji ih cijeni i poštuje. 	<ul style="list-style-type: none"> • Fascinacija smrću bez obzira o kojoj se osobi ili osobama radi.
<ul style="list-style-type: none"> • Primjerice posjeta spomeniku rata i komemoracija poginulom srodniku. 	<ul style="list-style-type: none"> • Primjerice posjeta grobljima, katakombama, mjestima velikih nesreća.

Izvor: S.-M. Yuill, *Dark tourism – understanding visitor motivation at sites of death and disaster*, master thesis, Texas A&M University, 2003., str. 11 prema B. Rabotić, *Selektivni oblici turizma*, Beograd, Visoka turistička škola strukovnih studija, 2013., str. 228 (preveo autor)

Tablica 1. prikazuje kontinuum mračnog turizma odnosno prezentirani su odnosi slabih i jakih elemenata tanatoturizma s pripadajućim primjerima.

2.3. Tipologija mračnog turizma s aspekta ponude

Kod mračnog turizma nije riječ o standardnim atrakcijama i sadržaju turističkog putovanja s obzirom da je glavna odrednica morbidnost i bizarnost te turiste fokusira na nesreću, patnju i smrt što je suprotno doživljavanju putovanja kao izvora

²⁵ B. Rabotić, op. cit., str. 227-228

razonode, ugodnih emocija, bezbrižnog raspoloženja i uživanja odnosno životne radosti.²⁶ Lokacije mračnog turizma su politički dizajnirane da izražavaju poruku zajednici.²⁷ Atrakcijska osnova mračnog turizma postoji u više spektara gdje najmračniji spektar predstavlja mjesta smrti i patnje, ima povijesnu vrijednost, edukativnog je sadržaja, ponuda je bez namjere, a turistička infrastruktura je slabije razvijena. S druge strane najsvjetliji spektar mračnog turizma su mjesta povezana sa smrću i patnjom, zabavnog karaktera, lokacijski neautentični, a turistička infrastruktura je vrlo razvijena i ponuda je s namjerom što znači da je najveća namjera tog turističkog mjesta zarada.²⁸

Prema autoru P. Stone nailazimo na sljedeću tipologiju mračnih atrakcija kroz vid spektra mračnog turizma odnosno od najsvjetlijeg do najmračnijeg:

- tematski parkovi mračnog turizma,
- mračne izložbe,
- tamnice i zatvori,
- groblja,
- svetišta,
- mjesta ratnih sukoba,
- mjesta genocida.²⁹

Posjete mjestima genocida, mjestima ratnog sukoba i grobljima su posjete mjestima koja predstavljaju prirodne ili slučajne katastrofe, zvjerstva širokih grupa, ratove, ubijanja velikih razmjera ili masakre i genocid. S obzirom da nacionalni događaji poput ratova, nacionalnih katastrofa, ubojstava i masakra su doživljaji dijeljene žalosti koji povezuju zajedno generacije, memorijalna mjesta tragičnog perioda u povijesti nacije mogu također reflektirati aspekte identiteta nacije.³⁰

Glavna namjena tematskih parkova mračnog turizma je komercijalizacija i zabava te spada pod svijetliji spektar mračnog turizma. Njihov proizvod na temu smrti i

²⁶ Ibidem, str. 223

²⁷ Korstanje M. E. i B. Handayani, op. cit., str. 5

²⁸ M. Bažulić, op. cit., str. 8

²⁹ Ibidem, str. 10

³⁰ White L. i E. Frew, „Dark tourism and place identity, managing and interpreting dark places“, Oxon, Routledge, 2013., https://www.researchgate.net/publication/273565756_Dark_tourism_and_place_identity_managing_and_interpreting_dark_places_contemporary_geographies_of_leisures_tourism_and_mobility (20. srpanj 2020.), str. 2

stradanja je dezinficiran i socijalno prihvatljiv, ali se percipira kao neautentičan. To bi bili primjerice Londonska kula, tamničke atrakcije u Londonu, Edinburgu, Amsterdamu i Hamburgu, kuća strave na slapovima Niagare te ture duhova.³¹ Još jedan primjer mračnog tematskog parka je planirani Drakulin park u Snagovu u blizini Bukurešta u Rumunjskoj. Projekt se vodio idejom stvarnog života Vlada Nabijača, transilvanijskog grofa iz 15. stoljeća, koji je navodno mučio zarobljenike nabijajući ih na šijke i ostavljajući ih da umru. Iako su planovi za ovaj tematski park na 460 hektara na kraju otkazani zbog okolišne studije, pokazuju kako je Rumunjska prihvatila Drakulu kao vampira zbog ekonomske koristi nauštrb prijašnjem odbijanju.³²

Kod mračnih izložba glavna je namjena komemoracija i edukacija te služe kako bi podsjetile posjetitelja i educirale na određeni mračni dio prošlosti. Iako takvi sadržaji podrazumijevaju određeni stupanj turističke opremljenosti i komercijalizacije percipiraju se kao ozbiljniji u spektru mračnog turizma i zauzimaju mračniju poziciju. Ovdje pripadaju mračne izložbe koje mogu biti i na temu mračne budućnosti.³³ Muzej američke povijesti Smithsonian kreirao je izložbu koja prikazuje slike i artefakte terorističkog napada 11. rujna kako bi sačuvali povijest i stvorili osjećaj poštovanja prema žrtvama. Korak dalje učinjen je izložbom ljudskih leševa s anatomskim prikazom pravih ljudskih tijela, a koju je posjetilo više od 17 milijuna posjetitelja diljem svijeta. Tijela su sačuvana plastifikacijom te dopuštaju posjetitelju da promotri sačuvana trupla pod krinkom zdravstvene edukacije, anatomije i fiziologije. Iako primarno edukativna, komercijalizacija oko izložbe te etička debata oko zabave i navodnog povećanja u trgovini dijelovima tijela, narušili su primarne ciljeve izložbe.³⁴

Specifičnost za tamnice i zatvore je visok stupanj komercijalizacije i dobra turistička infrastruktura temeljena na prijašnjem obliku tamnice ili zatvora. Ove atrakcije ilustriraju nekadašnje načine kažnjavanja kriminalaca, a posjetiocu nude kombinaciju zabave i edukacije.³⁵ Galerije pravde u Notinghamu u Velikoj Britaniji je atrakcija nastala od objekata koji su od kraja 18 stoljeća pa sve do 1980. godine služili kao

³¹ M. Bažulić, op. cit., str. 10

³² P.R. Stone, *Death, dying and dark tourism in contemporary society: A theoretical and empirical analysis*, znanstveni rad, Lancashire, listopad 2010., <http://clou.uclan.ac.uk/1870/> (10. lipanj 2020.), str. 89-90

³³ B. Rabotić, op. cit., str. 232

³⁴ P.R. Stone, op. cit., str. 90-91

³⁵ M. Bažulić, op. cit., str. 10

zatvor i sudnica, a sada se posjetiocima promovira kao jedino mjesto u zemlji gdje možete biti uhapšeni, osuđeni i pogubljeni u istom danu. Drugi zatvori su novije prošlosti, odražavaju viši nivo političkog utjecaja i ideologije te kao atrakcije imaju komemorativnu funkciju.³⁶

Groblja se često asociraju s jakim i često negativnim emocijama i tugom, žalosti, frustracijom, nadom i slično, međutim kod nekih mogu izazivati i pozitivne osjećaje.³⁷ Imaju povijesni i komemorativni kontekst jer se u njihovim obilježjima i oblikovanju odražavaju različiti odnosi prema mrtvima odnosno njihovo poznavanje je važno za proučavanje različitih kultura te za umjetničke stilove. Gradska groblja nisu samo posebno uređeni ambijenti gdje se posvećuje velika pažnja zaštiti pejzaža, arhitekture i spomenika već i element kulturnog nasljeđa.³⁸ Jedno od najpoznatijih groblja iz 19. stoljeća je groblje Pere Lachaise u Parizu. Utvrđeno od strane Napoleona 1804. godine na vanjskom rubu grada unutar tri desetljeća postalo je najposjećenije mjesto u Parizu te nezaobilazna turistička atrakcija.³⁹

Svetišta odnosno sjećanje na preminule osobe, poznate i nepoznate, često nastaju spontano, privremenog su karaktera i bez turističke infrastrukture. Najčešće su povezane uz vjerski turizam te su neka od poznatih svetišta: Lourdes u Francuskoj, Fatima u Portugalu, Czestochowa u Poljskoj, Loreto u Italiji te Guadalupe u Meksiku.⁴⁰ Nakon smrti princeze Diane u prometnoj nesreći njezini obožavatelji i brojni turisti ostavljali su cvijeće na ogradi Kensingtonske palače, nakon nekog vremena svetište je premješteno na drugu lokaciju.⁴¹

Mjesta ratnih sukoba su lokacije povijesnih bitaka, posebice iz prvog svjetskog rata, te vojnih pobjeda i poraza i predstavljaju klasične turističke atrakcije. Nose povijesni, obrazovni i komemorativni značaj i usko su vezane uz ratni turizam, a najpoznatiji u

³⁶ B. Rabotić, op. cit., str. 232

³⁷ Olsen D. H. i M. E. Korstanje, „Dark tourism and pilgrimage“, Oxfordshire, CAB international, 2020., https://books.google.hr/books/about/Dark_Tourism_and_Pilgrimage.html?id=sQTnxQEACAAJ&redir_esc=y (20. srpanj 2020.), str. 76

³⁸ B. Rabotić, op. cit., str. 232

³⁹ Olsen D. H. i M. E. Korstanje, op. cit., str. 78

⁴⁰ M. Bažulić, op. cit., str. 10

⁴¹ B. Rabotić, op. cit., str. 233

Hrvatskoj je Vukovar.⁴² Iz perspektive mračnog turizma to nisu namjerne atrakcije, često su komercijalizirane sa posjetiteljskim centrom i turističkom infrastrukturom.⁴³

Mjesta genocida predstavljaju ekstrem i zauzimaju najmračniji dio u spektru mračnog turizma jer se radi o mjestima gdje su učinjeni najteži zločini odnosno masovna ubijanja ljudi kao što je slučaj s primjerice koncentracijskim logorom Auschwitz.⁴⁴ Lokacije genocida imaju precizno geografsko obilježje i konkretan povijesni kontekst. Holokaust turizam obuhvaća posjete koncentracijskim kampovima i kampovima smrti diljem Europe, muzejima koji imaju specifičan fokus na holokaustu, muzejima koji uključuju izložbe i artefakte povezane s holokaustom, memorijale holokaustu te ostale lokacije povezane s holokaustom.⁴⁵

Prema autorima Tunbridge i Ashworth da bi zvjerstvo odnosno mjesto namjernog nanošenja ljudske patnje bilo atrakcija mora zadovoljiti sljedeće kriterije:

- surovost naginje neobičnom ili spektakularnom,
- žrtve odlikuje nevinost, ranjivost i bespomoćnost,
- postoji element masovnog jer ljudi teže osjećaju empatiju za male grupe,
- priroda izvršilaca nedvomislno je prepoznata i odvojiva od prirode žrtava,
- originalni događaj je veoma uočljiv te
- o događaju postoji adekvatna dokumentacija.⁴⁶

⁴² M. Bažulić, op. cit., str. 10

⁴³ B. Rabotić, op. cit., str. 233

⁴⁴ M. Bažulić, op. cit., str. 10

⁴⁵ Olsen D. H. i M. E. Korstanje, op. cit., str. 225

⁴⁶ B. Rabotić, op. cit., str. 233

Tablica 2: Podjela mračnog turizma

Podjele mračnog turizma	Potpodjele
Opasna mjesta: opasna odredišta iz prošlosti ili sadašnjosti	<ul style="list-style-type: none"> - Gradovi strave - Opasna odredišta
Kuće strave: zgrade povezane sa stravom i smrću, stvarnim ili izmišljenim	<ul style="list-style-type: none"> - Tamnice smrti - Zloglasni hoteli
Mjesta pogiblja: mjesta koja obilježavaju atrakcije vezane za smrt, strah, slavu ili ozloglašenost	<ul style="list-style-type: none"> - Bojna polja - Pakao Holokausta - Groblja poznatih osoba
Ture vezane za mjesta mučenja: ture ili posjeti atrakcijama koje se povezuju sa smrću, ubojstvima i zločinima	<ul style="list-style-type: none"> - Zločini i ubojstva - Zloglasnost
Tematizirana smrt: kolekcija ili muzeji čije su teme vezane za smrt i patnju	<ul style="list-style-type: none"> - Morbidni muzeji - Spomenici moralu

Izvor: P.R. Stone, „Death, dying and dark tourism in contemporary society: A theoretical and empirical analysis“, znanstveni rad, Lancashire, listopad 2010., <http://clou.uclan.ac.uk/1870/> (10. lipanj 2020.), str. 63 (preveo autor)

U tablici 2. vidimo podjelu i potpodjelu mračnog turizma. Osnovna podjela mračnog turizma sastoji se od: opasnih mjesta, kuća strave, mjesta pogibije, tura vezanih za mjesta mučenja i tematizirane smrti. Nadalje opasna mjesta dijele se na gradove strave i opasna odredišta, kuće strave na tamnice smrti i zloglasne hotele, mjesta pogiblja na bojna polja, pakao holokausta i groblja poznatih osoba, ture vezane za mjesta mučenja na grobnice i ubojstva te zloglasnost, a tematizirana smrt dijeli se na morbidne muzeje i spomenike moralu.⁴⁷

⁴⁷ P.R. Stone, op. cit., str. 63

2.4. Fenomen mračnog turizma u sociološkom i kulturološkom kontekstu

Evolucija sociologije je u svom primarnom fokusu imala život za razliku od teme smrti iako je smrt esencija ljudskog stanja, potreba individue da razvije mehanizme za nošenje s ultimativnom smrću. Ignoriranje smrti je ignoriranje jednog od nekoliko univerzalnih parametara u kojima je konstruirano kolektivno i individualno sebstvo. Stoga gdje je nekad diskusija o smrti u javnom prostoru smatrana tabu temom, ili barem proglašena tabu temom, komentatori sada izazivaju tabu teme o smrti i istražuju kontekst gdje mrtvi dijele svijet sa živima. Autor Harrison istražuje kako su mrtvi uključeni u svijet živih putem grobova, slika, literature, arhitekture i monumenata. Smrt je očito pitanje koje rađa neizvjesnosti i strepnje te time postaje pitanje koje treba izaći iz svakodnevnih svijesti. Egzistencijalno sučeljavanje s ljudskom smrću nosi potencijal za razotkrivanje strepnje pojedinca, neizbježnost smrti uzrokuje individue da preispituju socijalni okvir u kojem žive i sudjeluju. Prema tome smrt postaje psihološko i problematično pitanje za kolektivno i individualno sebstvo.⁴⁸

Putovanja su dugo bila znak društvenog statusa, turisti su tražili društveni status u natjecanju s turističkim praksama drugih. U kontekstu mračnog turizma takav status se tražio putovanjima na mjesta i načinima putovanja koja su opasna za turiste. Primjerice nekoliko godina unatrag El Salvador se smatrao poprilično opasnom destinacijom za putovanja s ruksakom, oni koji su ga posjetili su ponosno nosili majice s natpisom „Preživio sam El Salvador“. Također posjeti destinacijama mračnog turizma ili atrakcijama na egzotičnijim destinacijama, poput Polja smrti u Kambodži, mogu biti motivirani potencijalnim društvenim statusom koji se stječe posjetom takvoj lokaciji, umjesto nekom specifičnom fascinacijom smrću.⁴⁹ Prema autoru Seatonu mračni turizam ili tanatoturizam je u suštini bihevioralni fenomen koji je definiran motivima turista nasuprot pojedinim karakteristikama atrakcije ili odredišta. Tanatoturizam nije apsolutni oblik, postoji kontinuitet intenziteta koji ovisi o motivima za posjećivanje mjesta gdje je interes za smrt općenit ili specifičan za osobu. Stoga posjećivanje mjesta nesreća je čišći oblik tanatoturizma, sve dok posjetitelj nije u rodu sa žrtvom, od posjećivanja groba nekog u srodstvu.⁵⁰

⁴⁸ R. Sharpley i P. R. Stone, op. cit., str. 26-28

⁴⁹ Ibidem, str. 29-30

⁵⁰ O. Radulović, *Mračni turizam na primjeru Černobila*, završni rad, Karlovac, rujan 2016., <https://repozitorij.vuka.hr/islandora/object/vuka%3A481/datastream/PDF/view> (10. lipanj 2020.), str. 5

Koncept mračnog turizma se sastoji od više varijabli i to:

- neposrednost i spontanost senzacijskog turizma vezano za mračna mjesta suvremenih smrti i nesreća uspoređeno s organiziranim mjestima ili događajima vezanima za bliža ili daljnja povijesna zbivanja.
- razlika između namjerno napravljenih atrakcija ili iskustava koji interpretiraju ili ponovno uprizoruju događaje ili djela povezana sa smrću i slučajnih mjesta poput primjerice crkve, groblja ili spomenika koji su slučajno postali turističke atrakcije.
- opseg interesa o smrti, odnosno svjedočenje smrti drugih, suočavanje sa smrću na opasnim mjestima, edukacija o smrti poznatih osoba, što je glavni razlog posjete mračnim mjestima i atrakcijama.
- zašto i kako su mračna mjesta i mračna iskustva proizvedena ili ponuđena poput primjerice u političke, obrazovne, zabavne svrhe ili za gospodarski dobitak.⁵¹

Postavlja se pitanje koliko su atrakcije mračnog turizma, osim izuzetaka tematskih parkova, zaista zabavne? Nije li neetički ljudsku patnju i nesreću, što je u fokusu mračnog turizma, koristiti kao zabavni sadržaj, predstavu ili spektakl? Autor Tarlow naglašava komercijalni aspekt mračnog turizma koji po njemu užase prošlosti pretvara u biznis sadašnjosti. Primjer su mjesta velikih tragedija gdje se otvaraju suvenirnice, kafići i restorani, a posjetioци koji dolaze iskazati poštovanje prema žrtvama stječu ulogu potrošača.⁵²

Priroda mračnih mjesta te sukobi koje predstavljaju ili potiču ukazuju na broj međusobno povezanih problema koji zahtijevaju istraživanje i razumijevanje, a to su:

- etički/moralni problemi,
- medijski/promocijski problemi,
- politički problemi/problemi oko tumačenja,
- problemi oko vođenja,
- sociokulturološki/tanatološki problemi⁵³

⁵¹ Ibidem, str. 4-5

⁵² B. Rabotić, op. cit., str. 229

⁵³ O. Radulović, op. cit., str. 3

Jedno od mnogih pitanja povezanih s mračnim lokacijama i atrakcijama jest etičnost razvijanja, promocije i ponude za turističku konzumaciju. Pravo onih čija se smrt komercijalizira kroz mračni turizam predstavljaju važnu etičku dimenziju vrijednu razmatranja. Mnoge mračne atrakcije i lokacije mračnog turizma su u principu slučajne odnosno nisu kreirane i razvijane u turističke svrhe već su to postale iz više razloga poput slave uključenih osoba, događaja koji su se odvili ili ljepote lokacije. Često se popularnost takvih lokacija i atrakcija pojačava putem marketinških i promotivnih aktivnosti od strane subjekata ili organizacija koje očekuju profit putem turizma dok određenu ulogu u promicanju mračnih lokacija zauzimaju i mediji. Lokacije mračnog turizma pružaju mogućnost pisanja i prepisivanja povijesti ljudskih života i smrti ili pružanja mogućnosti interpretacije prošlih događaja.⁵⁴

Prema autoru Seatonu komercijalizacija ima tri dimenzije:

- prva dimenzija se odnosi na to treba li dozvoliti bilo kakve financijske transakcije ili takva mjesta moraju biti sačuvana od komercijalnog.
- druga dimenzija se odnosi na to tko bi trebao da stječe korist ukoliko je izvjestan stupanj komercijalizacije dozvoljen.
- treća dimenzija se odnosi na to kako se to može i ostvariti, a da ne bude ugrožen dignitet svega što ta mjesta predstavljaju.⁵⁵

Upravljanje atrakcijama u mračnom turizmu mora biti pažljivo i zasnovano na balansiranom pogledu na prošlost i svaki konkretan slučaj. Jedan od bitnih aspekata ravnoteže je odnos između edukativnog i zabavnog u doživljaju koji se nudi posjetiocima. Ovo je problem s kojim se suočavaju sve atrakcije kulturne baštine, a kod mračnih atrakcija je posebice zaoštren. S obzirom da se radi o mjestima patnje, nesreće i smrti, senzitivnost se mora ispoljavati i prema mrtvima i prema živim srodnicima koji s pravom očekuju da takvi lokaliteti budu tretirani na odgovoran i dostojanstven način.⁵⁶

Interpretacija turističkih mjesta i atrakcija se već duže vrijeme nalazi u žarištu akademske pozornosti. Mračna mjesta mogu služiti da bi se politički protumačila povijest samog mjesta ili atrakcije. Politička dimenzija komemoracije i kako tragedija

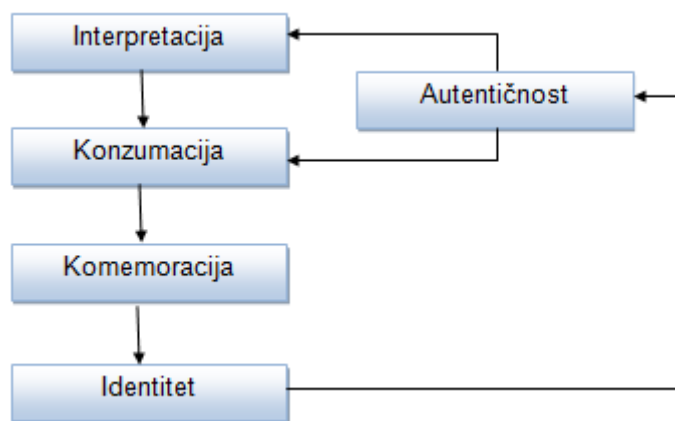
⁵⁴ R. Sharpley i P. R. Stone, op. cit., str. 8

⁵⁵ B. Rabotić, op. cit., str. 237

⁵⁶ Ibidem, str. 237-238

utječe na kolektivnu svijest je integralna komponenta dizajna turističke ponude mračnih mjesta te se svakako treba uzeti u obzir. Mnoga mračna mjesta i atrakcije su po definiciji mjesta gdje su umrli pojedinci ili veći broj ljudi na različite načine te postoji potreba da se takva mjesta vode tako da se poštuje smrt žrtava, integritet mjesta te gdje je relevantno i prava lokalne zajednice. Treba se postaviti pitanja kakvu ulogu igra mračni turizam u široj sekularizaciji društva, a posebice kako se ljudi pojedinačno ili kolektivno suočavaju sa tugom i traumom i kakav je njihov odnos prema smrti i umiranju.⁵⁷

Shema 3: Mračni turizam – interpretacija i identitet

Izvor: R. Sharpley i P. R. Stone, *The darker side of travel: The theory and practice of dark tourism*, Bristol, Channel view publications, 2009., str. 117 (preveo autor)

U shemi 3. grafički su prikazani odnosi i međudodnosi mračnog turizma kroz prizmu interpretacije i identiteta. Ako se uzima u obzir da neke atrakcije, a posebice na mračnijoj strani spektra, izazivaju emocionalnu reakciju posjetitelja, interpretacija ima važnu ulogu. Ukoliko je adekvatna može pomoći razumijevanju predstavljenog događaja i osnažiti doživljaj pojedinca. Ukoliko ista dovodi u zabludu, obmanjuje, trivijalizira ili komercijalizira postaje prepreka koja možda štiti posjetitelja od surove istine, ali mu istovremeno ne dozvoljava duhovnu korist posjeta. Interpretacija mračnog nasljeđa, a posebice kada je ono obilježeno genocidom ili etničkim čišćenjem, vrlo je osjetljiva te čak i kontroverzna. Posjetitelji koji nisu zainteresirani za

⁵⁷ O. Radulović, op. cit., str. 3

takvu temu mogu izraziti negodovanje što su neočekivano izloženi priči o užasnim i depresivnim stvarima, a posebice ako je ona i politički obojena. Mračni turizam je bez sumnje kompleksan, emocionalan, višedimenzionalan, politički senzitivan, etički i moralno izazovan fenomen. Korist od njegovog istraživanja leži u onome što otkriva ili može otkriti, o odnosu života i smrti na osobnom i društvenom planu.⁵⁸

2.5. „Mračne“ turističke atrakcije u svijetu

Europa je kao kontinent sa brojnim krvavim ratovima u prošlosti i slavljenjem mrtvih u panteonima i katedralama model za mračni turizam. Prema autoru Tarlowu smrt dominira europskim turizmom, od posjeta grobovima pjesnika i kraljeva do masovnih grobova vojnika koji su stradali u brojnim ratovima. Ipak može se reći da se radi o planetarno rasprostranjenoj pojavi. Među turistima koji žele posjetiti lokacije velikih svjetskih zločina najtraženije destinacije su masovne grobnice u Ruandi, polja smrti u Kambodži te nacistički logor Auschwitz-Birkenau. Čak i Iračni južni Kurdistan koji je bio poprište etničkog čišćenja 80-ih godina 20. stoljeća promovira svoju tragičnu prošlost kroz Muzej genocida.⁵⁹

Prema Tarlowu Auschwitz-Birkenau predstavlja vrhunac europskog mračnog turizma, radi se o najvećem koncentracijskom logoru nacističke Njemačke koji se nalazio u Poljskoj blizu grada Oswiecima gdje je u plinskim komorama, od bolesti ili od gladi stradalo preko milijun ljudi. Zbog svoje prošlosti danas je jedna od najmasovnije posjećenih mračnih destinacija u svijetu, a 2005. godine registrirano je čak milijun turista te je zbog velike navale posjetioca ulaz u nekadašnji logor ograničen na organizirane grupe.⁶⁰ Poznat je kao simbol holokausta, sustavnog istrebljenja Židova te ubojstva poljskih neistomišljenika od strane Nijemaca. Između lipnja 1941. i siječnja 1945. godine poginulo je milijun muškaraca, žena i djece u 3 koncentracijska logora i to: Auschwitz I. administrativni centar, Auschwitz II. Birkenau kamp za istrebljivanje te Auschwitz III. Monowitz radnički kamp. Koncentracijski logori su pretvoreni u Memorijalni centar i muzej za sjećanje na masovne žrtve s posjetom od oko 1.400.000 osoba svake godine. Posjetitelji mogu vidjeti kako je izgledao dan

⁵⁸ B. Rabotić, op. cit., str. 239

⁵⁹ Ibidem, str. 234

⁶⁰ Ibidem, str. 234

zatvorenika, njihovo mučenje i zlostavljanje. Postoji i izložba umjetnosti, poezije i drame koju su zatvorenici radili za svoju obitelj.⁶¹ Slika 1. prikazuje ulaz u koncentracijski logor Auschwitz II. Birkenau koji je služio kao kamp za istrebljivanje.

Slika 1: Ulaz u Auschwitz – Birkenau

Izvor: Museum of jewish heritage, *A living memorial to the holocaust*, <https://mjhnyc.org/learn-the-history/auschwitz-an-introduction/> (10. lipanj 2020.)

Autogenocid u Kambodži od strane Crvenih Kmera između 1975. i 1979. godine bio je jedan od najtežih zločina u povijesti čovječanstva gdje je ubijena četvrtina stanovništva te države. Glavni cilj je bio stvoriti potpuno bezklasno i agrarno društvo u kojem će ljudi raditi isključivo fizičke poslove na polju i u šumama. Otprilike 13 kilometara južno od grada Phnom Penha smješteno je nekoliko masovnih grobnica s komadićima ljudskih kosti ugrađenih u tlo. Ovdje se nalazi i muzej Tuol Sleng u kojem je nekad mučeno i pogubljeno preko 20.000 ljudi. Broj turista koji posjećuju mjesta genocida se tijekom posljednjih 10 godina utrostručio.⁶²

⁶¹ N. Šerić, *Usporedba stanja i mogućnost mračnog turizma u Hrvatskoj i svijetu*, završni rad, Split, lipanj 2017., <https://zir.nsk.hr/islandora/object/efst%3A1212/datastream/PDF/view> (10. lipanj 2020.), str. 26

⁶² Ibidem, str. 29

Podzemni tuneli Chu Chi u Sajgonu dugi su 120,70 kilometara i protežu se ispod istoimenog okruga u Vijetnamu. Te špilje su korištene od strane vijetnamskih boraca za slobodu kako bi se sakrili od američkih snaga. Ovi tuneli su bili puni otrovnih pauka i škorpiona, uski prostor je imao nepodnošljivo mnogo vlage, a mnogo prolaza je imalo zamke za lovljenje plijena.⁶³ Ulazi u tunele su bili mali i dobro kamuflirani tako da bi američke snage često tokom dana prošle preko njih bez da ih uoče. Nakon rata vijetnamska vlada sačuvala je dio tunela kao nacionalni spomenik te se lokacija dalje razvijala za turizam, a posebice nakon otvaranja zemlje za strane turiste.⁶⁴

Memorijalni muzej Holokausta u Washingtonu otvoren je 1993. godine te je u prvoj godini rada registrirano čak dva milijuna posjetitelja, a od tada ga je razgledalo više od 30-ak milijuna ljudi među kojima je i više od osam milijuna učenika na školskim izletima. Posjetilo ga je više od 90 šefova država i 3500 stranih službenih osoba iz 132 zemlje, posjetoci su iz cijelog svijeta te čak 90% njih nisu židovske vjeroispovijesti. Internet stranica muzeja je tokom 2008. godine ostvarila čak 25 milijuna posjeta te neki ovaj muzej zbog svega navedenog smatraju nacionalnim muzejom s najvećom posjećenošću u povijesti.⁶⁵

U Budimpešti postoji muzej posvećen komunističkom nasljeđu u Mađarskoj osnovan 2002. godine, Muzej terora, gdje je moguće razgledati eksponate koji ilustriraju život u gulazima, socrealističku propagandu, mračne podrumne u kojima su mučeni učesnici mađarske revolucije iz 1956. godine te takozvanu salu suza koja čuva uspomene na 2500 žrtava revolucije.⁶⁶ Muzej ispunjava više uloga: memorijal za žrtve dvaju terora, muzej za artefakte tog terora, edukativnu ulogu za sadašnje i buduće generacije te turistička atrakcija zbog dramatičnog vanjskog izgleda same zgrade.⁶⁷

Atomsko bombardiranje japanskih gradova Hiroshime i Nagasakija dogodilo se 6. i 9. kolovoza 1945. godine. Bombardiranje je izvedeno od strane ratnog zrakoplovstva Sjedinjenih Američkih Država i time se prvi put u povijesti u ratu upotrijebilo

⁶³ N. Minić, *Development of dark tourism in the contemporary society*, znanstveni rad, Belgrade, srpanj 2012., https://www.researchgate.net/publication/275632361_Development_of_dark_tourism_in_the_contemporary_society (10. lipanj 2020.), str. 93

⁶⁴ Dark tourism, *Cu Chi tunnels*, <http://www.dark-tourism.com/index.php/vietnam/15-countries/individual-chapters/566-cu-chi-tunnels-vietnam> (10. lipanj 2020.)

⁶⁵ B. Rabotić, op. cit., str. 235

⁶⁶ Ibidem, str. 235

⁶⁷ R. Sharpley i P. R. Stone, op. cit., str. 155

nuklearno oružje. Ovim događajem je okončan 2. svjetski rat. U Japanu se svake godine obilježava obljetnica napada, a u Hiroshimi i Nagasakiju se nalazi Memorijalni park mira u spomen na masovne žrtve kojeg je od dana otvaranja posjetilo 53 milijuna ljudi.⁶⁸

Iznimno je popularan i takozvani grobljanski turizam, a prema Timothyu tri su najposjećenija grobna mjesta u svijetu i to ona gdje su sahranjeni Elvis Presley, princeza Diana i Marilyn Monroe. Grob Michaela Jacksona u Californiji zatvoren je za većinu posjetitelja zbog straha od vandalizma i pritiska ogromne mase obožavatelja. Najpoznatija atrakcija ove vrste je Pere Lachaise osnovan 1804. godine od strane Napoleona Bonaparte gdje su sahranjene mnoge poznate ličnosti sa glazbene scene poput operne dive Maria Callas, Jim Morrison, Edit Piaf te kompozitor Frederic Chopin,⁶⁹ pisci Honore de Balzac, Oscar Wilde i Marcel Proust, slikar Modigliani te umjetnici Eugene Delcroix i Max Ernst. Ovo groblje godišnje posjeti 3,5 milijuna posjetitelja te je time najposjećenije groblje na svijetu.⁷⁰

Groblje La noria u Čileu je također jedno od poznatijih groblja. La noria je nekad bio uspješan i profitabilan rudarski grad međutim nakon nekoliko teških udarača uključujući Veliku depresiju posao je pao te nestao. Napušteni grad duhova je sam po sebi zastrašujuć međutim ono što ovo mjesto čini svjetski poznatim je mjesno groblje. Prema navodima mrtvi La noria groblja noću ustaju i šetaju gradom te se te sablasne slike često pojavljuju u fotografijama posjetitelja. Osim prijavljene paranormalne aktivnosti groblje sadrži otvorene grobnice gdje su tijela ostavljena da se vide.⁷¹

Svjetski trgovački centar, poznatiji kao Ground Zero odnosno nulta točka, bio je kompleks od sedam građevina u donjem dijelu Manhattana u New Yorku. Dva najviša tornja poznata kao Američki blizanci uništena su u terorističkim napadima 11. rujna 2001. godine zajedno sa zgradom broj 7. Tog dana stradalo je 3000 ljudi, a rušenje dvaju tornjeva oštetilo je i ostale zgrade kompleksa pa su s vremenom i one srušene. U spomen na poginule izgrađen je memorijalni muzej i veliki reflektirajući bazen s vodopadima i imenima poginulih ispisanih na brončanoj ploči na rubu

⁶⁸ N. Šerić, op. cit., str. 26

⁶⁹ B. Rabotić, op. cit., str. 235

⁷⁰ N. Šerić, op. cit., str. 28

⁷¹ M. Bažulić, op. cit., str. 19

memorijalnog bazena, a svake godine posjeti ga oko 1 milijun posjetitelja.⁷² Slika 2. prikazuje Ground zero memorijalni muzej i bazen iz ptičje perspektive.

Slika 2: Ground zero memorijalni muzej i bazen

Izvor: New York City insider guide, *Ground Zero memorial*, <https://www.nycinsiderguide.com/ground-zero-memorial> (10. lipanj 2020.)

Nekadašnje kaznionice i zatvori gdje su razni kriminalci i politički osuđenici izdržavali dugotrajne, a često i doživotne kazne, danas su među najviše posjećenim atrakcijama mračnog turizma. Izgradnja takvih objekata ostvarila je vrhunac u 19. stoljeću međutim u međuvremenu su zastarjeli i postali neadekvatni za prvobitnu namjenu. U posljednjih dvadesetak godina neki od njih su pretvoreni u hotele, a mnogi u muzeje i turističke atrakcije poput napuštenih zatvora Pentridge u Melburnu, Pudu u Kuala Lumpuru ili Easter State kaznionica u Philadelphiji. Najpoznatija takva mjesta su dva otočna zatvora i to Alcatraz u Sjedinjenim Američkim Državama te Roben u Južnoj Africi.⁷³

⁷² N. Šerić, op. cit., str. 25

⁷³ B. Rabotić, op. cit., str. 235

Alcatraz je od sredine 30-ih do sredine 60-ih godina 20. stoljeća bio vodeći američki zatvor s maksimalnim osiguranjem gdje su boravili i poznati kriminalci poput gangstera Al Caponea te je danas jedna od najpopularnijih gradskih atrakcija i svake godine ga posjeti preko milijun turista. Južnoafrički otok Roben bio je zatvor za disidente i političke neprijatelje, a u eri aparthejda tu su godinama bile utamničene vođe Afričkog nacionalnog kongresa među kojima i najpoznatiji Nelson Mandela. Danas je više od turističke atrakcije jer predstavlja destinaciju svojevrsnog hodočašća, nude se vođene ture gdje u ulozi tumača nastupaju bivši zatvorenici, a ključni dio obilaska je Mandelina ćelija koja se postupno transformira u svetište. Roben se nalazi na UNESCO-voj listi svjetske kulturne baštine.⁷⁴

Na našem području vrijedno je spomenuti mali kameniti dalmatinski otok, odnosno Goli otok, koji je služio u vrijeme takozvanog Informbiroa od 1949. do 1958. godine kao logor za jugoslavenske političke zatvorenike koji su bili protivnici režima Josipa Broza Tita te sljedbenike staljinizma. Osuđenici su bili izloženi fizičkom i psihičkom mučenju te prisiljavanju na težak fizički rad u kamenolomu i raznim pogonima te su i podigli sve zgrade na krševitom otoku kojeg su dijelom i pošumili. Kasnije su ovdje kaznu izdržavali kriminalci i ozbiljni mladi delinkventi te je zatvor prestao sa radom 1988. godine.⁷⁵

Nastanku nekih atrakcija mračnog turizma na našem području doprinijeli su i ratovi na prostoru bivše Jugoslavije tokom 90-ih godina. Primjerice Sarajevo, Srebrenica, Vukovar, a autor Johnson navodi i beogradsku mračnu turu o skrivanju i uhićenju Radovana Karadžića.⁷⁶

⁷⁴ Ibidem, str. 235-237

⁷⁵ Ibidem, str. 237

⁷⁶ Ibidem, str. 237

3. Černobil – Destinacija mračnog turizma

Černobil se nalazi 104 kilometara od Kijeva i služio je kao mjesto izgradnje nuklearne elektrane koja je Kijev opskrbljivala električnom energijom. Reaktor koji je bio uzrok nesreće bio je četvrti po redu kao proširenje već postojeće nuklearne elektrane. Sovjetski savez je u to vrijeme tražio dodatni izvor energije te se nuklearna energija pokazala kao savršen odabir iz razloga što je jedan kilogram urana kao nuklearnog goriva proizvodio energiju jednaku kao i 3 milijuna tona ugljena. Nuklearni reaktori u Černobilu su lakovodni reaktori odnosno tip LWR reaktora gdje se obična voda koristi za strujanje kroz reaktor kojega istovremeno hladi te se prolaskom kroz njega grije. Prednosti ovog reaktora za Sovjetski savez su bile cijena i jednostavnost. U međusobnoj borbi i želji za dokazivanjem nadmoći građeni su projekti koji su trebali podizati moral i vjeru u samu državnu tvorevinu često na štetu ljudi. Elektrane su bile skup i kompleksan pothvat te su zahtjevale visokotehnološki kvalificiranu radnu snagu, a kako se nije moglo štedjeti na samom tehnološkom procesu konstrukcije štedjelo se na materijalu i sigurnosnim detaljima. Smanjenje troškova izgradnje nuklearne elektrane te loša kultura zaštite na radu smatra se uzrokom nesreće.⁷⁷ Nakon katastrofe koja se dogodila u nuklearnoj elektrani u Černobilu 26. travnja 1986. godine područje koje je najviše zagađeno radijacijom službeno je nazvano Černobilska zona isključenja te uključuje turistički najposjećenije gradove Černobil i Pripjat te oko 180 evakuiranih sela.⁷⁸ Nalazi se u sjevernom dijelu Ukrajine blizu granice s Bjelorusijom i obuhvaća otprilike 30 kilometara od nuklearne elektrane i pokriva otprilike 2600 kvadratnih kilometara ukrajinskog teritorija.⁷⁹ U ovom poglavlju biti će riječi o Černobilskoj zoni isključenja.

3.1. Povijesni događaji vezani za černobilsku nuklearnu katastrofu

Izgradnja grada Pripjat započela je 1970. godine te se radilo o jednom od devet takozvanih atomskih gradova.⁸⁰ U Pripjat se naselilo 50.000 stanovnika koji su

⁷⁷ O. Radulović, op. cit., str. 10-11

⁷⁸ N. Šerić, op. cit., str. 27

⁷⁹ O. Radulović, op. cit., str. 10

⁸⁰ O. Radulović, *Mračni turizam na primjeru Černobila*, završni rad, Karlovac, rujan 2016., <https://repozitorij.vuka.hr/islandora/object/vuka%3A481/datastream/PDF/view> (10. lipanj 2020.), str. 11

ujedno bili i zaposlenici obližnje nuklearne elektrane Černobil.⁸¹ Iste godine započinje i izgradnja černobilskog nuklearnog reaktora, a 1972. godine u Kijevu se raspravlja kakav tip reaktora će se graditi u Černobilu. U listopadu 1976. godine započinje punjenje rezervoara za hlađenje vodom černobilske elektrane, a sljedeće godine 1977. prvi reaktor černobilske nuklearne elektrane počinje s radom dok je drugi reaktor pušten u funkciju 1978. godine. Prema izvještajima Komiteta državne sigurnosti prilikom izgradnje druge reaktorske jedinice dolazi do odstupanja od dizajna i kršenja nacrtu. Do prvog zabilježenog incidenta dolazi 1982. godine kada je došlo do djelomičnog topljenja jezgre na reaktoru broj 1, reaktor je popravljen i ponovno pušten u pogon u sljedećim mjesecima dok je opseg nesreće postao dostupan javnosti tek 1985. godine. Izgradnja jedinice 4 je završena u prosincu 1983. godine te je ista puštena u pogon. U godini nesreće 1986. u ožujku časopis „Literatura Ukraina“ objavljuje članak Ljubove Kovalevske koja je bila viši menadžer u černobilskoj nuklearnoj elektrani gdje izjavljuje da je konstrukcija ispod standarda, a sam rad i korišteni beton uz krađe i birokratsku nesposobnost stvorili su tempiranu bombu koja će se naplatiti u desetljećima koja dolaze.⁸²

Dana 25. travnja 1986. godine započinje test čija je svrha bila promatranje ponašanja RBMK reaktora s ograničenim protokom energije. Operatori su polako smanjivali snagu reaktora za potrebe testiranja, a kad je reaktor postigao 50% snage samo je jedna turbina bila potrebna za prihvatanje generirane pare iz reaktora te je druga turbina ugašena. Nakon ponoći smjenu preuzima Aleksandar Akimov, sada već dana 26. travnja 1986. godine.⁸³ Kontrolni štapovi prebačeni su iz lokalne u globalnu kontrolu, snaga reaktora pada te se izvlači više kontrolnih štapova. Pad snage reaktora sa 1500 MW na 30 MW je zabrinjavajući te Akimov želi prekinuti test, ali ga sprječava Anatolij Djatlov zamjenik glavnog inženjera koji je nadgledao test. Djatlov je zanemario prigovore Akimova i Toptunova i inzistirao na nastavku testa te ih natjerao da povećaju snagu reaktora. Snaga se stabilizirala na 200 MW te se nije dalje penjala zbog trovanja jezgre ksenonom do koje dolazi radi operacije reaktora u režimu niske snage koji nakuplja ksenon u kontrolnim štapovima.⁸⁴

⁸¹ N. Šerić, op. cit., str. 27

⁸² O. Radulović, op. cit., str. 11-12

⁸³ The Chernobyl Gallery, *Chernobyl Disaster - Timeline*, <http://www.chernobylgallery.com/chernobyl-disaster/timeline/> (10. lipanj 2020.)

⁸⁴ O. Radulović, op. cit., str. 13-14

Operator zaustavlja automatsko isključenje separatora vode i pare zbog niske razine vode iz straha da će se test prekinuti. Reaktoru je povećana snaga za 7% izvlačenjem skoro svih kontrolnih štapova te je ostalo uvučeno samo 6 čime je prekršena procedura jer reaktor nije napravljen za rad na toliko niskoj snazi. Tip RBMK reaktora nestabilan je kada je njegova jezgra potopljena. Operator u pokušaju da ručno kontrolira povratak vode iz turbine uzrokuje povećanu nestabilnost reaktora te se hitno umetaju svi kontrolni štapovi. Akimov aktivira hitnost pete razine te odvaja servomotore sa kontrolnih štapova koji su se zaustavili na samo 2 do 2,5 metra od 7 metara dubine, a kako bi potonuli do kraja pod vlastitom težinom no isti se ne miču.⁸⁵ U 01:23:44 dolazi do eksplozije.⁸⁶

Prva eksplozija podiže betonski poklopac reaktora težak 1000 tona te zrak dopire do reaktora i uzrokuje zapaljenje grafita. Iz reakcije metalnog kućišta nuklearnog goriva i vode razvija se vodik koji uzrokuje drugu eksploziju, a goruće krhotine završavaju na krovu černobilske jedinice 3. Aktiviran je protupožarni alarm te Djatlov naređuje hitno hlađenje reaktora pod pretpostavkom da je reaktor još uvijek netaknut i da je eksplozija prouzrokovana eksplozijom spremnika s mješavinom zraka i vodika čime je opravdavao uništenje krova središnje hale.⁸⁷ U pomoć pristiže tisuće policajaca koji kao i vatrogasci nisu svjesni opasnosti od radijacije niti imaju zaštitnu odjeću. Zbog ograničenja dostupnih instrumenata podcjenjuju razinu radijacije, naime svi uređaji su pokazivali maksimalnu radijaciju na instrumentima što znači da prava očitavanja nisu ni bila dostupna. Unatoč izvještajima o oštećenju reaktora, voda se pumpa u reaktor te voda namijenjena za hlađenje reaktora curi kroz puknute cijevi ispod reaktora noseći radioaktivne tvari i prouzrokujući kratke spojeve u električnim kablovima koji su bili zajednički za sve četiri reaktorske jedinice. Sve vatre su ugašene osim vatre koja je još bila aktivna u samom reaktoru.⁸⁸

Nakon eksplozije su se mnogi stanovnici Pripjata okupili na željezničkom mostu s kojeg se vidjela nuklearna elektrana te opisivali plamenove. Međutim vjetar koji je puhao prema mostu donio je prema njima smrtonosnu dozu radijacije te nitko od ljudi na tom mostu nije preživio. Stoga je ovaj most nazvan Most smrti. U ponoć 27. travnja 1986. godine u Pripjat dolaze autobusi za evakuaciju stanovništva, noć se

⁸⁵ Ibidem, str. 14-16

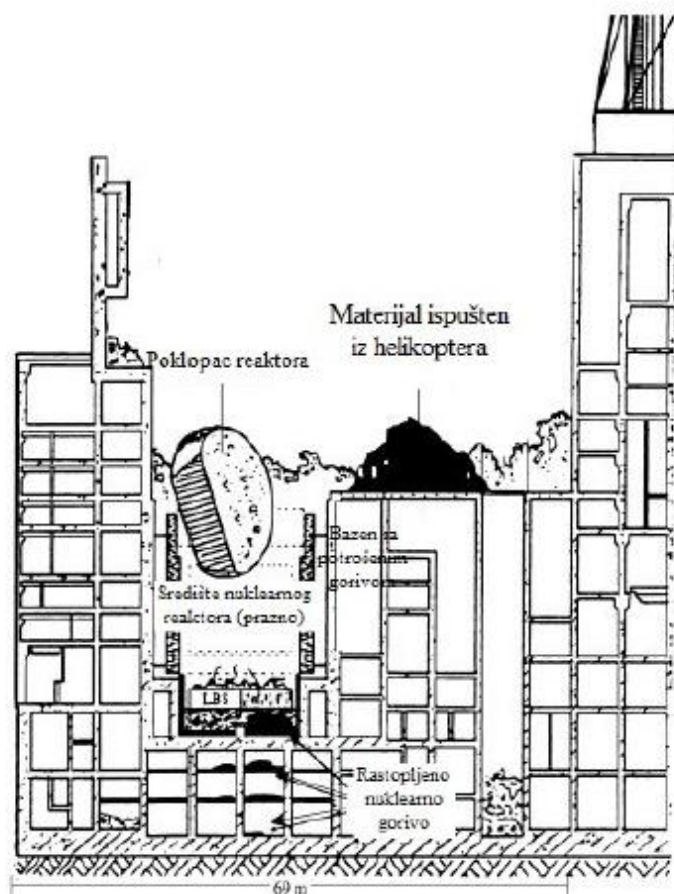
⁸⁶ The Chernobyl Gallery, op. cit.

⁸⁷ O. Radulović, op. cit., str. 16-17

⁸⁸ Ibidem, str. 17-18

provodi u stanju uzbune čekajući na naredbu za početak evakuacije.⁸⁹ Helikopteri počinju bacati pijesak, bor i olovo. Između 27. travnja i 1. svibnja tijekom 1800 nadlijetanja helikoptera bačeno je preko 5000 metričkih tona pijeska, olova, gline i bora na gorući reaktor. Danas je poznato da ništa od navedenog nije dospjelo do same jezgre.⁹⁰ Presjek reaktora vidljiv je na skici 1.

Skica 1: Presjek reaktora

Izvor: The Chernobyl Gallery, <http://www.chernobylgallery.com/chernobyl-disaster/timeline/> (10. lipanj 2020.) (preveo autor)

Započinje evakuacija Pripjata koja je za 43.000 stanovnika trajala tri i pol sata sa 1200 autobusa iz Kijeva. Stanovnicima je rečeno da ponesu samo osnovne stvari dok su Geigerovi brojači zapljenjivani, prikaz Geigerovog brojača za mjerenje

⁸⁹ The Chernobyl Gallery, op. cit.

⁹⁰ O. Radulović, op. cit., str. 18-19

radioaktivnosti nalazi se na slici 3. Dana 28. travnja zaposlenici nuklearne elektrane Forsmark u Švedskoj detektiraju opasan porast radioaktivnosti. Istog dana moskovske televizijske vijesti izvještavaju da je došlo do nesreće u černobilskoj nuklearnoj elektrani.⁹¹ Zatim je danski nuklearni istraživački laboratorij objavio da se dogodila nesreća najviše kategorije u černobilskoj nuklearnoj elektrani te je spomenuto topljenje jezgre reaktora i da je ispuštena sva količina radijacije. Naredni dan 29. travnja u vijestima spominje se da su dvije osobe poginule tokom nesreće te da je zgrada u kojoj je reaktor uništena i da se stanovnici Pripjata evakuiraju. Prve prave informacije u zapadnom svijetu stižu taj dan ujutro kada je američki satelit uslikao mjesto nesreće gdje se vidi da zgrada reaktora nema krova te svjetleća masa koja se dimi. Prve sovjetske fotografije černobilske nesreće su cenzurirane na način da je uklonjen dim s fotografija.⁹²

Slika 3: Geigerov brojač

Izvor: Conrad, <https://www.conrad.hr/geigerov-brojac%2C-mjerenje-radioaktivnosti-gamma-scout-alarm-gamma-scout> (10. lipanj 2020.)

I 30. travnja se nadalje negiraju vijesti sa zapada koje izvještavaju o velikom broju žrtava te se inzistira na samo dvoje poginulih, 197 hospitaliziranih i da su razine

⁹¹ The Chernobyl Gallery, op. cit.

⁹² O. Radulović, op. cit., str. 21

radijacije u opadanju. Iako je vjetar 01. svibnja promijenio smjer prema Kijevu naglašava se da je sigurno prisustvovati prvomajskoj paradi koja se održavala u Kijevu i Minsku. Dana 02. svibnja dolazi do prijetnje da će mješavina grafita i reaktorskog goriva probiti pod reaktorske jedinice, pomiješati s akumuliranom vodom ispod te prouzročiti eksploziju koja će izbaciti dodatni radioaktivni materijal.⁹³ Tri inženjera dobrovoljno su se javila da otvore ventile kako bi isušili vodu ispod reaktora, uspjeli su u naumu međutim uskoro su sva trojica preminula od radijacijske bolesti. Rudari i radnici počinju kopati tunel ispod reaktora broj 4 kako bi ostvarili hlađenje reaktora broj 4, a područje u krugu od 30 kilometara oko reaktora broj 4 određuje se za evakuaciju što uključuje 90.000 ljudi.⁹⁴

Emisija radioaktivnih čestica pada s 8 milijuna na 150.000 dana 6. svibnja. Pumpa se tekući dušik kroz cijevi iz reaktorske jedinice 1 kako bi se zamrznula zemlja i spriječila eksplozija vodene pare.⁹⁵ Nakon 11 dana Kijevski radio napokon upozorava slušatelje da ne jedu lisnato povrće i da što više ostaju u kući. Sljedeći dan vatrogasne postrojbe ispumpavaju 20 milijuna litara visokoradioaktivne vode iz podruma ispod reaktora broj 4. Vatra je ugašena, ali je temperatura u reaktoru i dalje visoka te opasnost nije prošla. Dana 27. svibnja rođena je ideja sarkofaga kao betonske konstrukcije koja će prekriti reaktor.⁹⁶ Nakon eksplozije ostala tri reaktora su ugašena, ali je i dalje bilo potrebno nadziranje i održavanje. Reaktor broj 1 je ponovno stavljen u pogon 29. rujna te spojen na električnu mrežu 1. listopada. Dana 10. listopada nastavljaju se radovi na reaktorima 5 i 6, a 9. studenog reaktor broj 2 je stavljen u pogon. Betonski krov odnosno sarkofag iznad reaktora broj 4 je završen 14. prosinca, a sagrađen je kako bi zaštitio okoliš od radijacije na barem 30 godina te je korišteno 300.000 tona betona i 6.000 tona metalne konstrukcije.⁹⁷

3.2. Nastanak i postojeće stanje turizma

Godinu dana nakon katastrofe 1986. godine stavljen je u pogon i reaktor broj 3 te priključen na električnu mrežu, a tri dana kasnije zaustavljeni su radovi na reaktorima

⁹³ The Chernobyl Gallery, op. cit.

⁹⁴ O. Radulović, op. cit., str. 21-22

⁹⁵ The Chernobyl Gallery, op. cit.

⁹⁶ O. Radulović, op. cit., str. 22-23

⁹⁷ Ibidem, str. 24-26

5 i 6 za koje je naknadno 1989. godine odlučeno da se neće dovršiti. U turbinskoj hali reaktora broj 2 u listopadu 1991. godine dolazi do izbijanja vatre uzrokovane neispravnim prekidačem koji je uzrokovao udar struje na turbini broj 4 zapalivši električnu izolaciju. Došlo je do curenja vodika koji se koristio za hlađenje turbine te je time stvorena visokozapaljiva atmosfera i došlo je do izbijanja vatre u potkrovnom dijelu hale i urušavanja krova. Dana 15. prosinca 2000. godine ugašen je reaktor 3, zadnji reaktor u pogonu. Godine 1992. raspisuje se međunarodni natječaj za prijedloge za zamjenu sarkofaga iznad reaktora broj 4 te se 2007. godine potpisuje projektni ugovor za izgradnju novog sarkofaga. Zbog velikih dimenzija luk je građen u dva dijela te spojen 31. srpnja 2016. godine.⁹⁸

Prvi turisti koji su posjetili Černobil posjetili su ga sredinom 1990-ih nakon što je razina radijacije značajno pala. U to vrijeme jedina legalna turistička organizacija kojoj je bilo dozvoljeno organizirati izlete u zonu isključenja je bila Černobilinterinform. U početku su posjeti zoni bili osobito popularni među turistima iz Sjedinjenih Američkih Država i zapadnoeuropskih zemalja. U veljači 2011. godine ukrajinska Državna služba za izvanredne situacije službeno počinje izdavati dozvole za turističke posjete zoni.⁹⁹ Međutim dana 20. lipnja Zona je zatvorena i svi turistički posjeti su otkazani. Naime Ured glavnog tužitelja utvrđuje da je Državna služba za izvanredne situacije prekršila zakon time što je pružala i naplaćivala uslugu posjeta Zoni stekavši nezakonitu dobit. Cijena za ulazak u Zonu po turistu je iznosila 100 dolara od čega je Ministarstvo imalo godišnji prihod od nekoliko milijuna dolara. Kijevski sud službeno zabranjuje posjete Černobilu i okolici 25. studenog. Ističe se da Državna služba za izvanredne situacije nema ovlasti izdavanja dozvola za posjete zoni bez dopuštenja Ministarstva unutarnjih poslova.¹⁰⁰ U međuvremenu tisuće ljudi se upušta u ilegalne ture Černobilom i zonom isključenja takozvane Černo-ture.¹⁰¹

Dana 19. siječnja 2013. godine Pripjat je ponovno otvoren za turiste. Spor je riješen, a cijena ulaska je povećana na 130 dolara.¹⁰² Iste godine 13. veljače urušava se krov zbog velike količine snijega međutim 50 metara udaljeni sarkofag nije oštećen. Trenutno je zona pod nadležnošću ukrajinskog Ministarstva unutarnjih poslova i

⁹⁸ The Chernobyl Gallery, op. cit.

⁹⁹ Ibidem

¹⁰⁰ O. Radulović, op. cit., str. 28

¹⁰¹ White L. i E. Frew, op. cit., str. 84

¹⁰² The Chernobyl Gallery, op. cit.

ulazak u zonu je dozvoljen jedino službenim osobama, a kratak ostanak se može ugovoriti u turističke svrhe. Neka područja u i oko Černobila su još uvijek veoma radioaktivna te se turisti moraju pridržavati službeno tiskanog turističkog vodiča i pridržavati se zdravstvenih i zaštitnih uvjeta i uputa.¹⁰³ Polazak je iz Kijeva rano ujutro te je obavezno posjedovanje putovnice i posjetitelj je mora uvijek imati sa sobom tokom posjeta. Prema propisima posjetitelji moraju nositi duge hlače, majice ili jakne dugih rukava te zatvorene čizme ili cipele. Prije samog puta potpisuju se dva dokumenta, jedan za lokalnu upravu te drugi za agenciju koji sadrži izjavu o odricanju od odgovornosti u slučaju kontaminacije osobnih stvari ili narušavanja zdravlja sudionika tijekom ili nakon putovanja. Na kraju posjeta svi sudionici su dužni proći kroz stroj za utvrđivanje razine kontaminacije radijacije u ljudskom tijelu. Prosječna doza radijacije koju posjetitelji prime tijekom jednodnevnog posjeta Zoni isključenja otprilike je jednaka onoj koju bi primili tijekom jednosatnog leta avionom.¹⁰⁴

3.3. Motivi odabira i posjećenost današnjem Černobilu

Turistička putovanja su motivirana empatijom prema masovnim žrtvama Černobila te je Zona isključenja danas jedno od najintragantnijih mjesta na kojima se dogodila industrijska katastrofa. Motivacija je višedimenzionalna te se ogleda u različitosti poimanja tragedije povezane s ljudskom patnjom i to na način da jedni tragediju doživljavaju kao situaciju koja se događa nekome drugom dok drugi tragediju vide kao pouku iz koje valja učiti. Različitost motivacije proizlazi i iz različitih psiholoških stanja posjetitelja i unutrašnjih poriva za posjetom mjesta povezanog s tragedijom. Nerijetko su posjetitelji neposredno povezani s tragedijom putem osobnog iskustva ili su u tragediji stradali njihovi bližnji. Različitost motivacije može proizlaziti i iz različitih stavova o okolnostima u kojima je tragedija nastala posebice kad je riječ o stradanjima ljudi. Konačno razlike u intenzitetu i smjeru motivacije proizlaze iz sposobnosti pojedinaca da tragediju promatraju s različitih stajališta i na različitim razinama osobne uključenosti. Dok jedni imaju sposobnost samokontrole i posjećuju

¹⁰³ O. Radulović, op. cit., str. 10

¹⁰⁴ Ibidem, str. 29

lokalitet s emocionalnim odstojanjem, drugi pak lokalitet posjećuju duboko potreseni što se može odraziti i na ostale posjetitelje.¹⁰⁵

Spektar motivacije koja potiče ljude na posjet mjesta obilježenih ljudskom smrću definira četiri skupine tipičnog ponašanja turista kada su u pitanju mračne turističke atrakcije. Te četiri skupine čine matricu u kojoj su vidljive četiri nijanse tame koje su determinirane različitom svrhom i sadržajem posjete. U tablici 3. prikazana je matrica povezanosti svrhe i sadržaja turističke posjete lokalitetima obilježenim ljudskim stradanjima.

¹⁰⁵ O. Kesar i P. Tomas, *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj*, Liburna: međunarodni znanstveni časopis za kulturu, turizam i komuniciranje, Vol. 3, No. 1, 2014., str. 49-88, <https://hrcak.srce.hr/145027> (10. lipanj 2020.), str. 56-58

Tablica 3: Matrica povezanosti svrhe i sadržaja turističke posjete lokalitetima obilježenim ljudskim stradanjima

		SVRHA POSJETE	
		Introspekcija	Ekstrovertiranost
		DOŽIVLJAJ	POVEZANOST
SADRŽAJ POSJETE	Usmjerenost na objekte	Posjet omogućava pojedincu emocionalnu razmjenu s lokalitetom kao i preispitivanje vlastitog postojanja i uloge u društvu. Takvi doživljaji pripadaju temeljnim domenama ljudske psihe i imaju snažan utjecaj na egzistencijalna, ontologijska i duhovna pitanja pojedinca. U takvim slučajevima objekti fascinacije nisu način i okolnosti pogibelji već posljedice koje proizlaze iz smrti.	Svijetlija nijansa nastaje širim kontekstom u kojem se smrt dogodila. Turisti žele uroniti u priču i iskusiti na vlastitoj koži tuđu tragičnu sudbinu u bezopasnim i kontroliranim uvjetima. Tamnija nijansa odnosi se na putovanja na točno ona mjesta na kojima su se odvale scene stradavanja ljudi.
		MANIFESTACIJ	PRIPADNOST
	Usmjerenost na interakciju	Iako je ljudska tragedija inicijalni motiv posjete dominantan faktor je zapravo njeno obilježavanje u formi kolektivne proslave, sjećanja ili oplakivanja. Sličan doživljaj moguće je osjetiti bez prisustvovanja konkretnom događaju.	Putovanja opasnim područjima i boravak na lokalitetima koji su obilježeni masovnim stradanjima u određenim društvenim krugovima stvara interes za privlačenje pojedinaca koji su bili na takvim mjestima. Motivacija za takva putovanja je u njihovoj popularnosti, a ne u interesu turista za preispitivanjem smrti ili suosjećanje.

Izvor: Kesar O. i P. Tomas, „Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj“, Liburna: međunarodni znanstveni časopis za kulturu, turizam i komuniciranje, Vol. 3, No. 1, 2014., str. 49-88, <https://hrcak.srce.hr/145027> (10. lipanj 2020.), str. 60 (obradio autor)

Nekoliko organizatora putovanja organizira izlete u Zonu isključenja i napuštena sela od kojih je Pripjat jedan od najposjećenijih. Godišnje Černobil posjeti više od 10.000

turista.¹⁰⁶ Prema časopisu Forbes černobilska Zona isključenja je jedna od najegzotičnijih turističkih odredišta.¹⁰⁷ Interpretacija od strane vodiča Zone je najbitnija stavka prilikom posjeta, priče ljudi koji su preživjeli katastrofu, priče ljudi koji su se vratili živjeti u Zonu godinu dana nakon evakuacije te doticaj s lokalnim stanovništvom iz okolice. Bitno je spomenuti da su mediji uvelike utjecali na sliku Černobila u javnosti odnosno doprinijeli su tragičnijoj i uzbudljivijoj reputaciji, a posebice kroz istoimenu seriju te popularnu video igru.

Vrijeme posjeta Černobilu igra vitalnu ulogu u turističkom doživljaju, a posjet može biti u periodu jeseni i zime ili u periodu proljeća i ljeta. Posjet u jesen ili tijekom zime je prigodniji za mračni turizam s obzirom na sivi, prazan i zastrašujući dojam. Međutim posjetitelji znanstvenici dolaze iz cijelog svijeta tokom perioda ljeta kako bi posjetili Zonu i proučavali floru i faunu. Stoga posjetitelji tijekom jeseni i zime su mračni turisti koji preferiraju doživljaj tragične smrti, straha i gubitka dok posjetitelji tijekom proljeća i ljeta dolaze u potrazi za promjenama u prirodnom okruženju.

Imamo dvije dobne skupine koje posjećuju Černobil i to:

- prva dobna skupina ima između 18 i 28 godina te je više zainteresirana za zabavu, strah i uzbuđenje.
- druga dobna skupina ima iznad 28 godina te većinom posjećuje zbog sjećanja na tragediju.

Vodiči Zone isključenja potvrđuju da ture za mlađe posjetitelje uključuju ekstremnija mjesta te mjesta spomenuta u poznatoj video igri S.T.A.L.K.E.R. dok pak za turiste iz Ukrajine, Rusije i Bjelorusije koji su direktno ili indirektno povezani s Černobilom imaju emocionalnije iskustvo zbog osobne povezanosti s mjestom.¹⁰⁸

¹⁰⁶ A. P. Fonseca, C. Seabra i C.S. Seabra, *Dark tourism: Concepty, typologies and sites*, J Tourism Res Hospitality, Vol. 0, No. 2, 2016., https://www.scitechnol.com/peer-review/dark-tourism-concepts-typologies-and-sites-oSTE.php?article_id=4911 (10. lipanj 2020.), str. 5

¹⁰⁷ O. Radulović, op. cit., str. 28

¹⁰⁸ A. Yankovska i K. Hannam, *Dark and toxic tourism in the Chernobyl exclusion zone*, Current issues in tourism, Vol. 17, No. 10, 2014., str. 929-939, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13683500.2013.820260> (10. lipanj 2020.), str. 12-13

3.4. Izleti i specijalizirane ture u černobilskoj zoni isključenja i nuklearnoj elektrani

Posjetiteljima su na raspolaganju jednodnevne te višednevne ture u Zonu isključenja koje se mogu organizirati u trajanju od dva, tri, četiri, pet ili pak sedam dana. U ponudi su kayak ture po Pripjatskoj rijeci te razgledi Zone isključenja iz zraka avionom ili helikopterom. Novija specijalizirana tura u ponudi HBO Černobil prema popularnoj istoimenoj seriji koja ekranizira katastrofu u Černobilu pruža posjetiteljima mogućnost da posjete stvarne lokacije koje se prikazuju u seriji. Osim navedenih na raspolaganju su i privatne ture koje se kreiraju prema želji pojedinaca.¹⁰⁹ Sve ture se moraju rezervirati minimalno 7 dana unaprijed kako bi se mogla pravovremeno ishoditi sva potrebna dokumentacija koju lokalne vlasti zahtijevaju od posjetitelja i voditelja putovanja.¹¹⁰ Ture su u ponudi od strane turističkih agencija specijaliziranih i ovlaštenih za izlete u černobilsku zonu isključenja te nuklearnu elektranu. Za posjetitelje postoje strogo definirana pravila koja moraju slijediti kako bi mogli prisustvovati izletima te uopće ući u Zonu.¹¹¹

Kod jednodnevnih izleta u Zonu isključenja itinerar može ovisiti o godišnjem dobu i vremenskim prilikama. Prilikom jednodnevnog izleta posjećuju se sljedeća mjesta:

- mobilni stožer 25. brigade koja je bila zadužena za reagiranje na situacije koje uključuju radijacijske, kemijske i bakteriološke prijetnje.
- kontrolna točka Kontrolno propusni punkt Ditjaki odnosno službeni ulaz u Zonu isključenja.
- posjet evakuiranom selu Zalisja s napuštenim kućama, gospodarskim zgradama, seoskom trgovinom i jedinoj stanovnici povratnici Rozaliji Ivanivnoj.
- posjet skoro u potpunosti zatranom selu Kopači s preostalim dječjim vrtićem.
- dekontaminirana Crvena šuma u blizini nuklearne elektrane koja je za posljedicu nuklearnog onečišćenja promijenila boju.
- posjet Pripjatu, gradu duhova, koji uključuje posjet bolnici gdje su se primali unesrećeni, gradsku riječnu luku s nekad popularnim obiteljskim kafićem, posjet zgradi gradskog poglavarstva gdje su se odvijali prvi sastanci s ciljem ublažavanja nesreće, hotel Polisja koji je služio helikopterima kao mjesto

¹⁰⁹ Chernobyl tour, *Tours*, https://chernobyl-tour.com/travel_en.html (10. lipanj 2020.)

¹¹⁰ O. Radulović, op. cit., str. 30-32

¹¹¹ Chernobyl tour, op. cit.

ukrcaja vreća punjenih olovom koje su se ispuštale iznad ruševina zgrada reaktora broj 4, omladinski kulturni centar, posjet nikad otvorenom zabavnom parku, Pripjatski stadion, bazen Azure i gradska vatrogasna postaja čiji su vatrogasci stigli drugi na mjesto nuklearne nesreće.

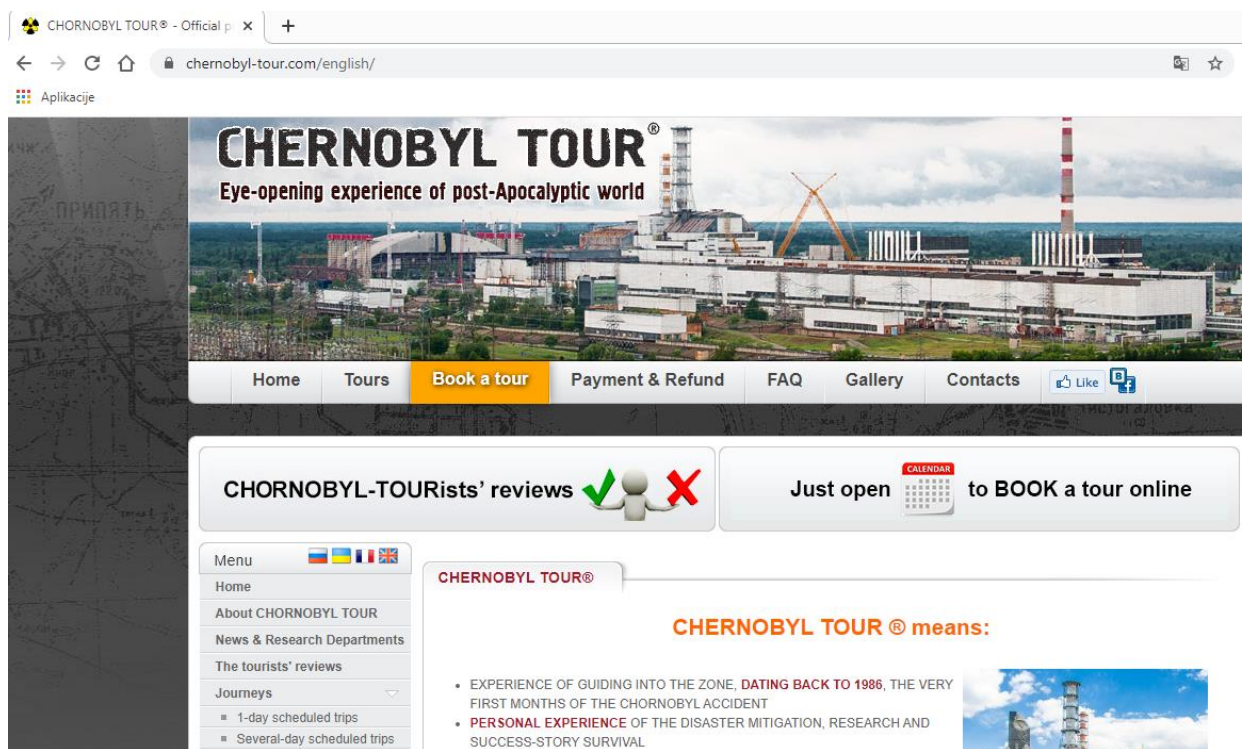
- dolazak do zgrade nuklearne elektrane i razgledavanje izvana, pogled s udaljenosti od 300 metara na sarkofag koji trenutno prekriva razrušenu zgradu reaktora broj 4 i novi luk koji je trenutno u izgradnji.
- posjet zgradi vatrogasne postrojbe nuklearne elektrane čiji su pripadnici bili prvi na mjestu nesreće.
- posjet spomeniku „Život za život“ ispred administrativne zgrade nuklearne elektrane na mjestu bivšeg parkirališta gdje su likvidatori, zaduženi za sanaciju posljedica, dolazili svaki dan radi dekontaminacije.
- posjet umjetnom jezeru namijenjenom hlađenju reaktora nuklearne elektrane.
- pogled na rashladne tornjeve elektrane.
- kratka vožnja do tajnog sovjetskog radara Duga 1, nalazi se pored tajnog vojnog grada Černobil 2 čija je populacija bila isključivo vojno osoblje koje je bilo zaduženo za praćenje lansiranja balističkih raketa od strane Zapada.
- posjet gradu Černobilu.
- posjet spomeniku „Onima koji su spasili svijet“, a koji je posvećen vatrogascima koji su dali svoj život da bi spasili čovječanstvo. Radi se o prvim žrtvama Černobila koji su spriječili drugu eksploziju koja bi imala deset puta veću snagu od bombe bačene na Hiroshimu te bi izbrisala s lica zemlje pola Europe.
- posjet izložbi teretnih vozila i robota korištenih tijekom sanacije nesreće na otvorenom. Zbog njihovog rada blizu izložene reaktorske jezgre odnosno visokim razinama i dozama radijacije i danas su jako ozračeni te se ne preporuča zadržavanje u njihovoj blizini.
- večera u černobilskoj gradskoj kantini za radnike Zone isključenja.¹¹²

Višednevne ture u Zonu isključenja, osim posjeta najpoznatijim mjestima poput same nuklearne elektrane te gradovima Pripjat i Černobil, posjetiteljima omogućuju intimni doživljaj netaknute prirode posebice u zimskom periodu kada su vidljivi tragovi divljih životinja u snijegu. Posjetitelji time dobivaju dublji uvid u neposrednu okolinu

¹¹² Chernobyl tour, op. cit.

elektrane i utjecaj radijacije na cjelokupno uže područje, ali i posjet te razgovor s povratnicima u Zonu. Kod tura u trajanju tri i više dana u ponudi je i trening preživljavanja u slučaju nuklearne opasnosti. Kod trajanja ture duže od jednog dana neophodno je prenoćiti u Zoni te se posjetiteljima osigurava smještaj u hotelu u gradu Černobilu u kojem je razina radijacije dovoljno niska i ne predstavlja rizik za zdravlje ljudi.¹¹³ Na slici 4. vidimo prikaz internetske stranice jedne turističke agencije specijalizirane za različite vrste izleta u černobilsku Zonu isključenja i njeno okruženje.

Slika 4: Internet stranica Chernobyl tour

Izvor: Chernobyl tour, <https://chernobyl-tour.com/english/> (10. lipanj 2020.)

Specijalizirana tura unutar černobilske nuklearne elektrane uključuje nošenje posebne zaštitne odjeće namijenjene zaposlenicima, pokrivala za obuću i Geigerov brojač koji se pričvršćuje na odjeću. Prosječno trajanje posjeta černobilskoj nuklearnoj elektrani je od 2 do 4 sata i obično je kombiniran s privatnom turom

¹¹³ O. Radulović, op. cit., str. 33

černobilskoj zoni ili mjestu Slavutić koji je izgrađen nakon nesreće u svrhu smještaja evakuiranog osoblja nuklearne elektrane te danas ima 25.000 stanovnika. Iz Slavutića službeni vlak za osoblje vodi direktno do nuklearne elektrane. Tijekom posjeta može se promijeniti red i popis mjesta koje se posjećuju u slučaju tehničkih radova, a uključuje sljedeće:

- posjet gradilištu novog zaštitnog kućišta za reaktor broj 4 koje je jedno od najvećih struktura u obliku luka visine 108 metara, dužine 162 metara, raspon luka 257 metara te težine konstrukcije više od 25.000 tona.
- soba s replikom u administrativnom i servisnom kompleksu nuklearne elektrane gdje osoblje upoznaje posjetitelje s organizacijskom i tehničkom strukturom elektrane. Uz pomoć vizualnih pomagala ovdje se može saznati kako funkcioniraju mehanizmi nuklearne elektrane.
- zlatni hodnik koji se proteže kroz cijelu zgradu i kojim se kretalo osoblje tijekom kobne noći te u nemogućnim uvjetima spriječilo još goru eskalaciju nesreće.
- kontrolna soba i ploča reaktora gdje se odvija kontrola nad svim dijelovima i turbinama.
- dvorana s turbinama gdje je bila najgora vatra, a koju su ugasili sami radnici elektrane. Visoko radioaktivne krhotine su pale na krov hale s turbinama koji je popustio pod njima te su se tone turbinskog ulja zapalile.
- dvorana s reaktorom gdje se nalazi nuklearni reaktor. Pri posjetu je moguće vidjeti biološki štiti nazvan „Elena“. Tijekom eksplozije reaktora broj 4 cijeli biološki štiti težak 2000 tona odletio je u zrak te su dijelovi još uvijek zatrpani pod betonom samog sarkofaga.
- spomenik Valeriju Hodimčuku koji je bio zatrpan pod ruševinama reaktora. Viši operater cirkulacijskih pumpi bio je prva žrtva same nesreće, tijekom eksplozije ostao je zakopan pod ruševinama i njegovo tijelo nikada nije pronađeno. Iza zida samog spomenika nalazi se reaktorska jedinica broj 4.
- dvorana s glavnim cirkulacijskim pumpama.¹¹⁴

¹¹⁴ O. Radulović, op. cit., str. 33

4. Potencijali i mogućnosti mračnog turizma u Republici Hrvatskoj

Geopolitički položaj jugoistočne Europe i različiti socioekonomski interesi bili su glavni razlozi za brojne ratne događaje u Hrvatskoj. Zbog tih događaja kojima je pogođena, Hrvatska ima izvrsne uvjete za razvoj mračnog turizma. Većinu turističke ponude čine očuvane srednjovjekovne stare gradske jezgre poput Trogira ili Varaždina, zidine poput Dubrovnika ili Stona, tvrđave poput Nehaja u Senju ili Slavonski brod te povijesno-scenski spektakli poput Sinjske alke ili Sisački viteški turnir. Takve turističke atrakcije svrstavamo u svjetlije nijanse mračnog turizma zbog dužeg protoka vremena od tragičnog događaja.¹¹⁵ Razdoblje Drugog svjetskog rata ostavilo je brojne masovne grobnice i mjesta smaknuća. Osim toga u kontinentalnoj Hrvatskoj, na otocima i obalnom dijelu nalazimo i razne ostatke poput zatvora, spomenika te koncentracijskih logora. Sukobi i progoni koji su se dogodili u vremenskom periodu od početka Drugog svjetskog rata pa do završetka Domovinskog rata spadaju u tamnije nijanse mračnog turističkog proizvoda jer i danas imaju žive svjedoke koji posjećuju bivša ratna, a danas memorijalna mjesta, iz poštovanja i empatije prema stradalima i njihovim obiteljima.¹¹⁶

Unatoč velikom broju gradova, općina i sela koji raspolažu bogatom kulturno-povijesnom ostavštinom, memorijalnim centrima, spomen područja i spomen domovima, mračni turizam u Hrvatskoj je vrlo slabo razvijen i privlači mali broj posjetitelja. Osnovna značajka stanja mračnog turizma u Hrvatskoj je da on gotovo uopće ne egzistira iako mu je razvojna perspektiva što se tiče raspoloživih kulturnih resursa dobra. Društveni uvjeti razvoja mračnog turizma su nepovoljni jer još nema stvarnih ekonomskih poticaja za razvoj takve vrste turizma, a u većini slučajeva ni osnovnih infrastrukturnih preduvjeta. Jedan od razloga za takvu situaciju je pretjerana orijentacija na pomorski odredišni turizam koji zbog visokih profita privlači većinu turističkih investicija. Kako razvoj mračnog turizma nema stvarnu podršku turističkih stručnjaka ni političara njegov potencijal je ostao zanemaren i neiskorišten unatoč tome što bi njegov razvoj upotpunio turističku ponudu na lokalnoj, regionalnoj i

¹¹⁵ M. Perasović, „Mračni turizam“, završni rad, Split, travanj 2019., <https://repozitorij.svkst.unist.hr/islandora/object/efst%3A3024> (20. srpanj 2020.), str. 15-16

¹¹⁶ N. Šerić, op. cit., str. 14-15

državnoj razini.¹¹⁷ Povijesni lokaliteti u Hrvatskoj koji privlače najviše pažnje te imaju osnove za napredovanje mračnog turizma u Hrvatskoj zbog velikog broja žrtava i uništenih mjesta, domova te građevina su: Jasenovac, Vukovar, Goli otok i Vis.¹¹⁸

Prema broju žrtava Drugi svjetski rat je svakako jedan od najkrvavijih ikad vođenih međunarodnih ratova. Broj poginulih te onih koji su umrli od posljedica rata nakon što je završio procjenjuje se na oko 60 milijuna ljudi od čega su dvije trećine bile civilne žrtve, a jednu trećinu stradali vojnici i ratni zarobljenici. Ratne operacije tijekom Drugog svjetskog rata na području cijele Hrvatske uključile su dugačak niz lokaliteta obilježenih memorijalnim objektima i spomen pločama na stradale. Iako se u službenim dokumentima Republike Hrvatske spominje oko 700 masovnih grobnica iz Drugog svjetskog rata, najzloglasniji lokaliteti na području Hrvatske su Jasenovac, Stara Gradiška, Sisak, Jastrebarsko, i Jadovno. Jasenovac je jedan od najzloglasnijih koncentracijskih logora iz Drugog svjetskog rata pod upravom pronacističke ustaške obrane. Ukupan broj žrtava i dalje ostaje nepoznat, a procjenjuje se na oko 100.000. Zbog razotkrivanja nacističke ideologije i velikog broja poginulih tijekom Drugog svjetskog rata u Jasenovcu je 1968. godine osnovano Spomen područje s Memorijalnim muzejom koji je krajem 2006. godine dobio svoj današnji muzejski postav.¹¹⁹

Područje grada Vukovara je zbog događanja u Domovinskom ratu trajno obilježeno i danas ima ukupno sedam glavnih lokaliteta koji čine osnovu mračnog turizma. Sedam lokaliteta danas je tematski povezano u jedinstvenu cjelinu pod nazivom Vukovarski noćni koji posjetiteljima omogućava da upoznaju najmračniju stranu ljudske prirode te povijest ratnih događanja. Prvi lokalitet je Vukovarski vodotoranj koji je tijekom srpske agresije na Vukovar bio jedna od najčešćih meta neprijateljskog topništva, a danas predstavlja simbol pobjede i nepobjedivosti. Drugi lokalitet je Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata koji je najveća masovna grobnica u Hrvatskoj s 938 bijelih križeva od kojih svaki simbolizira jednu žrtvu. Treći lokalitet je Spomen dom Ovčara otvoren 2006. godine u istom hangaru u kojem su zatočnici proveli svoje posljednje trenutke. Ovčara je do početka agresije bila farma udaljena 5 kilometara od Vukovara, a danas je poznata po najvećem počinjenom pokolju u

¹¹⁷ Ibidem, str. 15

¹¹⁸ M. Perasović, op. cit., str. 24

¹¹⁹ Ibidem, str. 24

Domovinskom ratu. Četvrti lokalitet je Mjesto sjećanja – Vukovarska bolnica 1991., gradska bolnica u Vukovaru je tijekom trajanja opsade pretvorena u vojnu bolnicu i svakodnevno je bila bombardirana. Nakon Domovinskog rata zgrada je obnovljena, a u podrumu je rekonstruiran život nekoliko stotina ranjenika te liječnika i medicinskih sestara. Posjetiteljima je dostupan multimedijalni prikaz ratnih zbivanja unutar bolnice tijekom jeseni 1991. godine.¹²⁰

Peti lokalitet je Memorijalni centar Domovinskog rata smješten u prostorima bivše vojarne 204. vukovarske brigade. Centar je javna zdravstvena ustanova i specijalizirani arhiv kojeg je utemeljila Vlade Republike Hrvatske. Šesti lokalitet je Spomen dom hrvatskih branitelja na Trpinjskoj cesti izgrađen u Borovu naselju na mjestu bivše zgrade pošte koja je u vrijeme rata služila kao zapovjedništvo obrane grada. Na zidovima se mogu pogledati fotografije i videosnimke ratnih događanja i pročitati podaci o poginulim pripadnicima brigade. Sedmi lokalitet je Križ na ušću Vuke u Dunav, spomenik za sve one koji su dali život u borbi za neovisnu Hrvatsku. U usporedbi s drugim gradovima može se zaključiti kako su lokaliteti mračnog turizma i raspoloživi resursi u gradu Vukovaru najrazvijeniji u Hrvatskoj. Mračni turizam u Vukovaru ima ogroman potencijal koji je nažalost još uvijek nedovoljno iskorišten. Uz dobar plan, sustavan rad i dobro ustrojstvo mogao bi biti jedna od bitnih stavki za daljnji razvoj grada. Potrebna je i dodatna edukacija te stručni ljudi koji znaju posao. U turističku ponudu trebalo bi uvesti dodatne višednevne programe koji bi uključivali različite aspekte turističke ponude.¹²¹

Goli otok jedan je od najzloglasnijih komunističkih zatvora u Europi. Otvoren je odmah nakon Drugog svjetskog rata 1948. godine, a zatvoren tek 1988. godine. U doba bivše Jugoslavije, Goli otok je najprije služio kao kazneno-popravna ustanova za političke zatvorenike, a kasnije i za druge osuđene kriminalce i maloljetnike. Za vrijeme Informbiroa, krovne organizacije svih komunističkih i radničkih partija, od 1949. do 1956. godine na Golom otoku zatvarani i mučeni su politički zatvorenici koji su bili protivnici tadašnjeg Titovog komunističkog režima odnosno sljedbenici Staljinovog režima. Na obližnjem otoku Sveti Grgur je od 1948. do 1988. godine bio kazneno-popravni dom za žene. Tijekom 40 godina tu je bilo zatvoreno i mučeno oko 16.000 ljudi, od čega je oko 400 izgubilo život zbog iscrpljenosti i bolesti. Na Golom

¹²⁰ N. Šerić, op. cit., str. 16

¹²¹ Ibidem, str. 17

otoku primjenjivana su strašna kažnjavanja, a cilj je bio da osuđenik izgubi svoju osobnost.¹²² Na slici 5. prikazane su zgrade koje su preostale na Golom otoku.

Slika 5: Goli otok

Izvor: Turistička zajednica Općine Lopar, *Goli otok*, <http://www.lopar.com/> (20. srpanj 2020.)

Osuđenici su prisiljavani na teški fizički rad u kamenolomima i raznim pogonima. Pri dolasku prvih osuđenika otok je bio potpuno neizgrađen i nenaseljen, a pošumili su ga i izgradili sami osuđenici. Bijeg s Golog otoka je bio gotov nemoguć zbog strogog nadzora, jakih morskih struja te udaljenosti od kopna. Goli otok kao hrvatski Alcatraz ima veliki potencijal za razvoj mračnog turizma zbog bogatog i neprocjenjivog kulturno-povijesnog nasljeđa. Problem je što je povijest o stradanju na Golom otoku nedovoljno poznata. Turizmu na Golom otoku treba pristupiti pažljivo odnosno temeljiti ga na zaštiti površina i građevina nekadašnjeg logora jer oni upućuju na povijesni kontekst ljudske patnje i stradanja.¹²³ Za razvoj turizma prvo je potrebno razviti infrastrukturne sadržaje kao što su dvorane za održavanje skupova i sastanaka, mogućnosti za izgradnju takvih sadržaja postoje odnosno mogu se izgraditi u prostorijama bivših kaznionica, zgradi uprave i slično.¹²⁴

¹²² M. Perasović, op. cit., str. 26-27

¹²³ Ibidem, str. 27

¹²⁴ N. Šerić, op. cit., str. 23

Vis ima 38 vojnih objekata, a najpoznatiji su zapovjedni centar Vela glava, sto metara dug vojni potkop Jastog, vojarne Samogor i Rogači, raketna baza Stupišće, saveznički aerodrom Carvene stine te topnička bitnica Barjoška. Nitko ne zna sa sigurnošću koja je točna kvadratura svih potkopa, tunela i bunkera jer je bivša vojska sa sobom odnijela svu dokumentaciju. Topovi koji vire iz kamenih stijena visoko nad morskom liticom međusobno su povezani tunelima i prostorijama, a u njima se mogu pronaći ostaci bivše vojske poput namještaja, dijelova uniforme, oprema, sanduci i slično. Impresivno sklonište za ratne brodove i podmornice nalazi se u uvali Smokova u blizini samog grada Visa. U brdo je usječen cijeli kompleks, a prostor za ratne brodove seže u dubinu do tristo metara. U unutrašnjosti brda nalaze se prostorije za ratne brodove te razna teška i laka naoružanja, a između svih tunela i prostorija nalaze se protuprovalna vrata koja i danas funkcioniraju. Ulaz za rakete koji je viši od deset metara prekriven zaštitnom mrežom na koju je nalijepljena imitacija kamena od stiropora bio je nevidljiv iz zraka i mora. Slično su kamuflirani i izlazi iz tunela kao stare kamene kućice kako bi zavarale neprijatelja. Vojni objekti na otoku Visu privlače sve više turista koji su zainteresirani za razgledavanje vojnih ostataka te zbog toga može biti idealna prilika za razvoj mračnog turizma.¹²⁵

¹²⁵ M. Perasović, op. cit., str. 28-29

5. Mogućnost daljnjeg razvoja mračnog turizma virtualnim putem

Kada je fizički posjet lokaciji mračnog turizma otežan ili čak nemoguć, turisti se mogu uključiti u alternativni tehnološki posredovan posjet atrakciji mračnog turizma. Osnovne tri forme tog posredovanja su:

- turizam online, odnosno internet stranice koje dopunjuju fizički posjet pružajući informacije o mjestu, kako tamo stići te slično.
- online turizam, srž putovanja ili njegov veći dio se događa online te se često oslanja na sjećanje osobe ili doživljaje povezane s fizičkom lokacijom.
- virtualni turizam, za razliku od prethodna dva gore navedena, nije vezan za posjet stvarnoj lokaciji već rekonstruira lokaciju virtualno.¹²⁶

Virtualni mračni turizam stvoren je od strane pisaca, filmaša i dizajnera internetskih stranica i video igara omogućavajući iz udobnosti doma doživljaj imaginarnog putovanja u zemlje i vrijeme gdje su se dogodile strahote. Uobličavajući popularna sjećanja na povijesne katastrofe ta stimulirana putovanja baš poput fizičkih približavaju prošlost sadašnjosti, potiču empatiju, potiču mogućnosti za javno tugovanje i duhovno preispitivanje, produciraju uzbuđenje i jezu, pružaju utjehu za tragične gubitke i pozivaju na refleksiju o mogućnosti katastrofe sada i ovdje. Akademici mračnog turizma prepoznali su važnost i međusoban utjecaj mračnog turizma i modernih tehnologija te predložili da putovanje počinje maštom jer virtualni doživljaj od strane novinskih medija, vodiča za putovanja i ostale literature uobičajeno prethodi fizičkoj mračnoj turi. Maštovita ekspresija mračnog turizma također slijedi takve doživljaje s obzirom da ljudi pokušavaju uobličiti svoje susrete mračnog turizma u riječi ili slike.¹²⁷

Na neki način koncept virtualnog turizma ima širi spektar od mračnog turizma s obzirom da ne zahtjeva stvarno putovanje na mjesto nesreće. Uklanja se fizičko prisustvo na mjestu povezanom sa smrću i traumom ili okruženost objektima povezanim s takvim događajima. Ovo ograničenje pomaže u detektiranju granice između mračnog turizma i virtualnog mračnog turizma. Virtualni mračni turizam ne

¹²⁶ L. Kaelber, *A memorial as virtual traumascape: Darkest tourism in 3D and cyber-space to the gas chambers of Auschwitz*, e-Review of tourism research, Vol. 5, No. 2, 2007., str. 24-33, <https://ertr.tamu.edu/?s=a+memorial+as+virtual+traumascape> (10. lipanj 2020.), str. 27-28

¹²⁷ K. N. Mcdaniel, *Virtual dark tourism: Ghost roads*, Marietta, Marietta College, 2018. <https://books.google.hr/books?id=TYIXDwAAQBAJ&pg=PA3&lpg=PA3&dq=virtual+dark+tourism> (10. lipanj 2020.), str. 1-3

zahtjeva fizičko putovanje jer je putovanje imaginarno, čak se može reći da je fokus virtualnog mračnog turizma na putovanju umjesto na destinaciji kao važan proces za razumijevanje smrti i patnje. Literatura, film, internet stranica ili igra mora prenijeti putovanje, stimulaciju putovanja, mora pokušati izazvati osjećaj bivanja na licu mjesta bez stvarnog boravljenja na tom mjestu. To je potaknulo vizualne i auditivne znakove, intenzivne stupnjeve detalja, povezivanje nepoznatog sa poznatim ili čak aktivnim sudjelovanjem turista u igri ili virtualno proživljavanje događaja.¹²⁸

Na slici 6. prikazan je centar za posjetitelje Kuća vještice Mare u općini Svetvinčenat. Centar za posjetitelje posvećen je raznolikoj materijalnoj i nematerijalnoj kulturnoj baštini Svetvinčenta interpretiranoj suvremenim tehnologijama poput 3D mappinga te virtualnom i proširenom stvarnošću. Kao virtualni vodič kroz centar za posjetitelje nalazimo tragično preminulu bivšu stanovnicu spomenutog mjesta inspiriranu stvarnom osobom i to travarkom Mare koja je prije 300 godina liječila svoje sugrađane dok nije optužena da je vještica i spaljena u kaštelu obližnjeg dvorca. Kroz virtualni prikaz pomoću naočala za proširenu stvarnost vještica Mare posjetiteljima zaželi dobrodošlicu te ih vraća u daleku prošlost.¹²⁹

Slika 6: Kuća vještice Mare – virtualna stvarnost

Izvor: hrturizam.hr, *Istarski Svetvinčenat postao prvo mjesto u svijetu s primjenom virtualne stvarnosti u razgledavanju znamenitosti*, <https://hrturizam.hr/istarski-svetvincenat-postao-prvo-mjesto-u-svijetu-s-primjenom-virtualne-stvarnosti-u-razgledavanju-znamenitosti/> (10. lipanj 2020.)

¹²⁸ Ibidem, str. 3-4

¹²⁹ Turistička zajednica Općine Svetvinčenat, *Kuća vještice Mare*, <http://tz-svetvincenat.hr/kuca-vjestice-mare/> (10. lipanj 2020.)

Za razliku od konzumenata mračnog turizma, virtualni mračni turisti inicijalno ne moraju naslućivati da polaze na putovanje povezano sa smrću nego jednostavno namjeravaju pročitati knjigu, pogledati film ili igrati video igru. Virtualni turizam nije ograničen samo fizičkim putovanjem već i intencijom u obliku svojih kreatora pri proizvodnji fenomena, duhovnoj i povijesnoj interpretaciji. Umjetna priroda ovih doživljaja također oblikuje namijenjeno i primljeno značenje. Bez obzira ukoliko je trauma ili smrt interpretirana kao tragedija, komično ili heroično ultimativno generirajući pozitivan zaključak o strašnim vremenima, oni koji posjećuju takve lokacije bilo fizički ili virtualno sudjeluju u mračnom turizmu. Virtualne mračne ture mogu djelovati manje autentično zbog posredništva između događaja ili lokacije predočene turistu. Primjerice dizajneri internet tura lokacija genocida u Ruandi, uništenja u New Orleansu nakon uragana Katrina te potresa u Haitiju 2010. godine bore se s izazovom prikazivanja autentičnosti njihovoj publici.¹³⁰

Prednosti virtualnog mračnog turizma jest da gotovo svatko može sudjelovati i to brzo, sigurno te povoljno. Jedan od privlačnih razloga za povećanje virtualnih tura je želja za edukacijom šire publike o grozotama prošlosti. Virtualna stvarnost ima važnu ulogu u edukaciji, posebice kako umjetničke i tehnološke inovacije pomažu u svladavanju nekih poteškoća fizičke distance. Virtualne mračne ture zahtjevaju stručno znanje i umjetnost kako bi stimulirali mračni turizam te je potrebno i pažljivo oblikovati njihove edukacijske poruke.¹³¹

¹³⁰ K. N. Mcdaniel, op. cit., str. 4-6

¹³¹ Ibidem, str. 6-7

6. Zaključak

Mračni turizam nije nikakva novost na turističkom tržištu, iako se tek u novije vrijeme razgranao porastom raznolikosti lokacija te porastom ponude. Nesreće, smrti i prirodne katastrofe oblici su koji sve većim dijelom prodiru u suvremeni turizam te omogućavaju svojevrsno duhovno putovanje turista prizivajući iznova određene događaje. Kao rezultat toga, mračni turizam je postao tema znanstvenih rasprava, medijske pozornosti te je potaknuo značajan istraživački interes. Kada promatramo nuklearnu nesreću u Černobilu radi se o nenamjernoj nesreći koja je mogla biti izbjegnuta da se prilikom konstrukcije vodilo računa o dobro odrađenom poslu te da su se poštivali ispravni protokoli zaštite na radu. Iako je ljudska pogreška značajan faktor sama po sebi ne bi izazvala nesreću takvih razmjera da tome nisu doprinijeli i ostali akumulirani faktori koji su u zajedničkoj simbiozi neminovno vodili do katastrofe. Ono što karakterizira nesreću u Černobilu je osjećaj nemoći koju su iskusili stanovnici. Policijske snage, vatrogasci, vojnici i radnici koji su među prvima bili uključeni u posljedice saniranja nesreće nisu bili niti opremljeni niti obučeni za borbu s radijacijom. Stanovnike nitko nije informirao ili upozorio, a evakuacija se odgađala. Puno veća katastrofa je spriječena iznimnim naporima međutim u tom procesu mnogo ljudi izgubilo je svoje živote ili završilo s teškim doživotnim posljedicama zbog izloženosti radijaciji. Dodatnu težinu katastrofi u Černobilu daje hladnoratovsko raspoloženje koje je u to doba vladalo u Sovjetskom savezu. Napori da se očuva slika snažnog Sovjetskog saveza prema zapadnim zemljama zataškavanjem i umanjivanjem posljedica nuklearne nesreće na uštrb dobrobiti stanovnika područja Černobila i okolice povećava samu tragediju. Uskraćivanje informacija i nepravovremeno djelovanje od strane Sovjetskog saveza prema vlastitim građanima, što je mnoge stajalo života, pokazuje krutost tadašnjeg sistema kontrole bez milosti. Nuklearna elektrana je do te mjere politizirana što je dovelo do toga da je veći prioritet bilo ustanoviti tko je kriv zanemarujući cjelovitu sliku potencijalne opasnosti. Negiranje odgovornosti pokazalo se u tome da je samo par ljudi osuđeno zbog nesreće i to par ljudi koji su direktno vodili elektranu. Spoznaja da su se posljedice nesreće, odnosno broj žrtvi koje su preminule ili su zbog posljedica nesreće bile hospitalizirane, mogao umanjiti pravovremenom i adekvatnom reakcijom pobuđuje različite emocije unutar pojedinca. Posljedice same nesreće se osjete i danas i to na sljedećim generacijama koje se rađaju s posljedicama izloženosti

roditelja radijaciji. Ta činjenica govori u prilog koliko smo krhki te koliko moramo biti oprezni i pažljivi jer posljedice nekih djela traju puno duže od ljudskog životnog vijeka.

Uzmemo li u obzir činjenicu kako gotovo pa svake godine svjedočimo nekoj prirodnoj katastrofi u svijetu, bilo izazvanoj ljudskom nepažnjom ili samom prirodom, za očekivati je da će mračni turizam sve više dobivati na popularnosti. Mjesta koja simboliziraju veliku ljudsku patnju kao i materijalne gubitke, postaju destinacijama mračnog turizma. Na primjerima mnogih uspješnih mračnih lokaliteta u svijetu, uočeni su brojni pozitivni politički, društveni i ekonomski učinci. Svaki resurs nosi atrakcijski potencijal te ga je važno prepoznati, interpretirati i stvoriti od njega priču, zatim ga učiniti dostupnim te ga odgovorno koristiti i zaštititi. Turisti u kategoriji mračnog turizma tragaju za emocionalnim podražajima tijekom svog putovanja, važniji su im izazvani osjećaji i doživljaj od samog proizvoda, stoga destinacije imaju mnogo prostora za daljnji razvoj ukoliko žele ostvariti dugoročni uspjeh. Mračni turisti priželjkuju i traže više, jednako kao i u slučaju klasičnih turista koji pored sunca i mora traže dodatne sadržaje. Suvremeni turisti su prije svega znatiželjni, žele vidjeti da bi mogli vjerovati, a potom i shvatiti te naučiti. Koliko god čudno zvučalo, ljudi su na neki način privučeni patnjom, osjećajem adrenalina, bilo da je riječ o dobrom ili lošem događaju. Mračni turizam jedan je od rastućih segmenata u današnjem turizmu te predstavlja zaokružen i jasno definiran oblik turističke ponude i nudi bogato i jedinstveno iskustvo svojim posjetiteljima. Snažno povezan s kulturom i baštinom destinacija, može se reći kako mračni turizam zapravo oživljava povijest tragedija koje su se nekada dogodile, na taj način ta ista mjesta omogućavaju pojedincu suočavanje s tragedijom ili smrću koja se zbila na određenoj lokaciji. Osim svoje edukativne i emotivne svrhe koju ovakav oblik turizma pruža, mračni turisti također mogu biti u potrazi i za svojim naslijeđem ili kako bi udovoljili svojoj radoznalosti i proširili spoznaju o tamnijoj strani povijesti i čovječanstva. Obzirom na sve veći interes koji izaziva, nužno je da se buduća istraživanja ove vrste turizma usredotoče na mogućnost daljnjeg razvoja turističke ponude te analiziranju motiva svojstvenih izboru mračne destinacije.

Popis literature

Knjige i e-knjige

1. Hopper G. i J.J. Lennon, „Dark tourism: Practice and interpretation“, Abingdon, Oxon ; New York, NY : Routledge, 2016., Dostupno na: https://books.google.hr/books/about/Dark_Tourism.html?id=cY-uDAAAQBAJ&redir_esc=y (pristupljeno: 20. srpanj 2020.)
2. Korstanje M. E. i B. Handayani, „Gazing at death, dark tourism as an emergent horizon of research“, New york, Nova science publishers inc., 2017., Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/314107450_Gazing_at_Death_dark_tourism_as_an_emergent_horizon_of_Research_Korstanje_M_Handayani_B_New_York_Nova_Science_Publishers (pristupljeno: 20. srpanj 2020.)
3. Mcdaniel, K. N., „Virtual dark tourism: Ghost roads“, Marietta, Marietta College, 2018., Dostupno na: <https://books.google.hr/books?id=TYIXDwAAQBAJ&pg=PA3&lpg=PA3&dq=virtual+dark+tourism> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
4. Olsen D. H. i M. E. Korstanje, „Dark tourism and pilgrimage“, Oxfordshire, CAB international, 2020., Dostupno na: https://books.google.hr/books/about/Dark_Tourism_and_Pilgrimage.html?id=sQTnxQEACAAJ&redir_esc=y (pristupljeno: 20. srpanj 2020.)
5. Rabić, B., „Selektivni oblici turizma“, Beograd, Visoka turistička škola strukovnih studija, 2013.
6. Sharpley R. i P. R. Stone, „The darker side of travel: The theory and practice of dark tourism“, Bristol, Channel view publications, 2009.

7. White L. i E. Frew, „Dark tourism and place identity, managing and interpreting dark places“, Oxon, Routledge, 2013., Dostupno na:
https://www.researchgate.net/publication/273565756_Dark_tourism_and_place_identity_managing_and_interpreting_dark_places_contemporary_geographies_of_leisures_tourism_and_mobility (pristupljeno: 20. srpanj 2020.)

Akademski članci

1. Fonseca A. P., Seabra C. i C. S. Seabra, „Dark tourism: Concepts, typologies and sites“, J Tourism Res Hospitality, Vol. 0, No. 2, 2016., Dostupno na:
https://www.scitechnol.com/peer-review/dark-tourism-concepts-typologies-and-sites-oSTE.php?article_id=4911 (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
2. Kaelber, L., „A memorial as virtual traumascap: Darkest tourism in 3D and cyber-space to the gas chambers of Auschwitz“, e-Review of tourism research, Vol. 5, No. 2, 2007., str. 24-33, Dostupno na:
<https://ertr.tamu.edu/?s=a+memorial+as+virtual+traumascap> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
3. Kesar O. i P. Tomas, „Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj“, Liburna: međunarodni znanstveni časopis za kulturu, turizam i komuniciranje, Vol. 3, No. 1, 2014., str. 49-88, Dostupno na:
<https://hrcak.srce.hr/145027> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
4. Mionel, V., „Dark tourism and thanatourism: Distinct tourism typologies or simple analytical tools?“, Tourism: An international interdisciplinary journal, Vol. 67, No. 4, 2019., str. 423-437, Dostupno na:
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=335270
(pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
5. Yankovska A. i K. Hannam, „Dark and toxic tourism in the Chernobyl exclusion zone“, Current issues in tourism, Vol. 17, No. 10, 2014., str. 929-939, Dostupno na:
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13683500.2013.820260>
(pristupljeno: 10. lipanj 2020.)

Znanstveni radovi

1. Minić, N., „Development of dark tourism in the contemporary society“, znanstveni rad, Belgrade, srpanj 2012., Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/275632361_Development_of_dark_tourism_in_the_contemporary_society (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
2. Stone, P. R., „Death, dying and dark tourism in contemporary society: A theoretical and empirical analysis“, znanstveni rad, Lancashire, listopad 2010., Dostupno na: <http://clok.uclan.ac.uk/1870/> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)

Ocjenski radovi

1. Bažulić, M., „Mračni turizam na primjeru Auschwitza“, završni rad, Karlovac, rujan 2015., Dostupno na: <https://repositorij.vuka.hr/islandora/object/vuka%3A154/datastream/PDF/view> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
2. Perasović, M., „Mračni turizam“, završni rad, Split, travanj 2019., Dostupno na: <https://repositorij.svkst.unist.hr/islandora/object/efst%3A3024> (pristupljeno: 20. srpanj 2020.)
3. Radulović, O., „Mračni turizam na primjeru Černobila“, završni rad, Karlovac, rujan 2016., Dostupno na: <https://repositorij.vuka.hr/islandora/object/vuka%3A481/datastream/PDF/view> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
4. Serić, N., „Usporedba stanja i mogućnosti mračnog turizma u Hrvatskoj i svijetu“, završni rad, Split, lipanj 2017., Dostupno na: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/efst%3A1212/datastream/PDF/view> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)

Online izvori

1. Chernobyl tour, Dostupno na: https://chernobyl-tour.com/travel_en.html (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)

2. Conrad, Dostupno na: <https://www.conrad.hr/geigerov-brojac%2C-mjerenje-radioaktivnosti-gamma-scout-alarm-gamma-scout> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
3. Dark tourism, Dostupno na: www.dark-tourism.com (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
4. Encyclopaedia Britannica, Dostupno na: <https://www.britannica.com/> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
5. hrturizam.hr, *Istarski Svetvinčenat postao prvo mjesto u svijetu s primjenom virtualne stvarnosti u razgledavanju znamenitosti*, Dostupno na: <https://hrturizam.hr/istarski-svetvincenat-postao-prvo-mjesto-u-svijetu-s-primjenom-virtualne-stvarnosti-u-razgledavanju-znamenitosti/> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
6. Museum of jewish heritage, *A living memorial to the holocaust*, Dostupno na: <https://mjhny.org/learn-the-history/auschwitz-an-introduction/> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
7. New York City insider guide, *Ground Zero memorial*, Dostupno na: <https://www.nycinsiderguide.com/ground-zero-memorial> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
8. The Chernobyl Gallery, Dostupno na: <http://www.chernobylgallery.com/> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
9. Turistička zajednica Općine Lopar, *Goli otok*, Dostupno na: <http://www.lopar.com/> (pristupljeno: 20. srpanj 2020.)
10. Turistička zajednica Općine Svetvinčenat, *Kuća vještice Mare*, Dostupno na: <http://tz-svetvincenat.hr/kuca-vjestice-mare/> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)
11. World nuclear, *Information library*, Dostupno na: <https://www.world-nuclear.org/information-library/nuclear-fuel-cycle/nuclear-power-reactors/appendices/rbmk-reactors.aspx> (pristupljeno: 10. lipanj 2020.)

Popis tablica

Tablica 1: Kontinuum mračnog turizma.....	11
Tablica 2: Podjela mračnog turizma.....	16
Tablica 3: Matrica povezanosti svrhe i sadržaja turističke posjete lokalitetima obilježenim ljudskim stradanjima.....	36

Popis shema

Shema 1: Spektar mračnog turizma.....	6
Shema 2: Nijanse mračnog turizma.....	8
Shema 3: Mračni turizam – interpretacija i identitet.....	20

Popis slika

Slika 1: Ulaz u Auschwitz – Birkenau.....	22
Slika 2: Ground zero memorijalni muzej i bazen.....	25
Slika 3: Geigerov brojač.....	31
Slika 4: Internet stranica Chernobyl tour.....	40
Slika 5: Goli otok.....	45
Slika 6: Kuća vještice Mare – Virtualna stvarnost.....	48

Popis skica

Skica 1: Presjek reaktora.....	30
--------------------------------	----

Sažetak

Mračni turizam ima dugu povijest koja seže u srednji vijek te je dobio na snazi posebice tokom perioda romantizma krajem 18. i početkom 19 stoljeća. Unatoč dugoj povijesti i porastu suvremenih dokaza o putovanju na lokacije ili atrakcije povezane sa smrću tek nedavno se pojavio akademski interes prema takozvanom mračnom turizmu, a generalnim porastom turizma u svijetu i mračni turizam se proširio i diverzificirao. Za pretpostaviti je da svi koji posjećuju mračne atrakcije ne očekuju i mračni doživljaj. Nekima mogu biti nepoznate specifične karakteristike atrakcije ili na takvim mjestima ostvaruju drugu vrstu doživljaja. Kod mračnog turizma nije riječ o standardnim atrakcijama i sadržaju turističkog putovanja s obzirom da je glavna odrednica morbidnost i bizarnost jer turiste fokusira na nesreću, patnju i smrt što je suprotno doživljavanju putovanja kao izvora razonode, ugodnih emocija, bezbrižnog raspoloženja i uživanja odnosno životne radosti. Atrakcijska osnova mračnog turizma postoji u više spektara gdje najmračniji spektar predstavlja mjesta smrti i patnje, ima povijesnu vrijednost, edukativnog je sadržaja, ponuda je bez namjere, a turistička infrastruktura je slabije razvijena. Černobilska zona isključenja uključuje turistički najposjećenije gradove Černobil i Pripjat te oko 180 evakuiranih sela. Prvi turisti koji su posjetili Černobil posjetili su ga sredinom 1990-ih nakon što je razina radijacije značajno pala. U početku su posjeti Zoni bili osobito popularni među turistima iz Sjedinjenih Američkih Država i zapadnoeuropskih zemalja. Turistička putovanja su motivirana empatijom prema masovnim žrtvama Černobila te je Zona isključenja danas jedno od najintragantnijih mjesta na kojima se dogodila industrijska katastrofa.

Ključne riječi: mračni turizam, mračne atrakcije, Černobil, Zona isključenja

Summary

Dark tourism has a long history which starts in middle ages and has especially gain strength during period of romanticism at the end of 18. and beginning of 19. century. In spite of long history and rise of academic proof of travel to locations and attractions related to death it is just recently that academic interest towards so called dark tourism appeared and with general rise of tourism in the world dark tourism too has expanded and diversified. It is to assume that everyone who are visiting dark attractions do not also expect to experience dark event. To some it may be that specific characteristics of attractions are unknown or they experience different kind of emotion on that places. Dark tourism is not about standard attractions and content of tourism travel considering that it's main points are morbidity and bizarreness because it focuses tourists on misfortune, suffering and death which is opposite to experiencing travel as source of entertainment, pleasant emotions, carefree mood and delight that is joy of life. Attraction base on dark tourism exists in more than one spectrum where the darkest represents places of death and suffering, has historical value, is educational, offer has no intent and touristic infrastructure is poorly developed. Chernobyl exclusion zone includes Chernobyl and Prip'yat as touristic most visited cities and about 180 evacuated villages. First tourists visited Chernobyl in middle 1990ies after radiation level decreased significantly. At the beginning visits to the Zone were extremely popular around tourists from United States of America and west European countries. Tourism travels are motivated through empathy to mass victims of Chernobyl, so Exclusion zone today remains as one of the most intriguing places where industrial disaster occurred.

Key words: dark tourism, dark attractions, Chernobyl, Exclusion zone